

LAUREA
AMMATTIKORKEAKOULU
Yhdessä enemmän

Sukupuolen moninaisuuden käsittely nuorten opetuksessa

Korpikoski, Linda

2015 Tikkurila

Laurea-ammattikorkeakoulu
Tikkurila

Laurea-ammattikorkeakoulu
Tikkurila

Sukupuolen moninaisuuden käsittely nuorten opetuksessa

Linda Korpikoski
Sosiaalialan koulutusohjelma
Opinnäytetyö
Huhtikuu, 2015

Linda Korpikoski

Sukupuolen moninaisuuden käsittely nuorten opetuksessa

Vuosi 2015 Sivumäärä 40

Opinnäytetyöraportti kuvaa prosessia, jossa laadittiin sukupuolen moninaisuutta käsittelevää oppituntimateriaalia yläkouluopettajien käyttöön. Materiaali tehtiin yhteistyössä Setan Trans-tukipisteen kanssa. Tavoitteena oli laatia oppituntimateriaalia, joka ehkäisee nuorten syrjäytymistä. Ensin selvitettiin, millainen oppituntimateriaali auttaisi parhaiten nuoria ymmärtämään sukupuolen moninaisuutta. Sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan sukupuolen muuntelua, joka ilmenee siten, ettei kaikkia ihmisryhmiä ole mahdollista sijoittaa kategoriin ”mies” tai ”nainen”. Kyseisten kategorioiden ulkopuolelle itsensä fyysisten, psyykkisten tai sosiaalisten ominaisuuksien perusteella määritteleviä ihmisryhmiä kutsutaan sukupuolivähemmistöiksi. Sukupuolivähemmistöjen asemassa Suomessa on parantamisen varaa esimerkiksi hoitokäytäntöjen ja asenteiden suhteen. Nuoruusiän erityispiirteitä ovat sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta oman identiteetin pohtiminen ja koulun asema keskeisenä elinympäristönä.

Opinnäytetyössä on toimintatutkimuksellisia piirteitä, kuten muutoskeskeisyys ja käytännön toiminnan tutkiminen. Aineistonkeruumetodina olivat teemahaastattelut, joissa oli kolme pääteemaa. Haastatteluihin osallistui nuoria ja nuorten kanssa työskenteleviä ammattilaisia. Lisäksi osaksi aineistoa saatiin yksi anonyymi kirjoitelma. Aineiston analyysi toteutettiin teemoitteluna. Analysoidun aineiston keskeisimpiä aiheita olivat esimerkiksi sukupuolinormit, sukupuolen määrittely ulkoa päin ja puutteellinen sukupuolen moninaisuutta koskevan tiedon saanti. Analysoidun aineiston perusteella laadittiin oppituntimateriaali, joka käsittelee Power-Point-esityksen ja opettajan oppaan. Oppituntimateriaalin teemoja ovat sukupuolen määrittely, sukupuoliominaisuudet ja sukupuolinormit.

Asiasanat: sukupuoli, sukupuolivähemmistöt, normit, opetus, nuoret

Linda Korpikoski

Handling Gender Diversity in Teaching of Youth

Year	2015	Pages	40
------	------	-------	----

This thesis describes the process in which gender diversity themed teaching material was created for teaching 13 to 15 years old students. The material was created with Transtukipiste which is a Finnish organisation promoting wellbeing of gender minorities. The objective was to create teaching material which would prevent marginalisation of young people. For that purpose research was made to find out what kind of teaching material would help young people to understand gender diversity. Gender diversity means variation in physical, social or psychical gender features. This means that all people cannot be categorised as “male” or “female”. People who are neither male nor female are called gender minorities. Common problems concerning gender minorities in Finland are related to medical treatment and attitudes. Reflecting on one’s identity and the importance of school as one of the central habitats are the main features of youth on gender diversity’s point of view.

In thesis there are some features of action research, for example concentrating on making a change and research of practice. Research material was collected with theme interviews which had three main themes. The interviews were conducted with young people and professionals who worked with youth. In addition one anonymous response in writing was received. Analysis was carried out with theming. The main topics of the analysed material were gender norms, external defining of gender and insufficient information about gender diversity. The teaching material which consists of a PowerPoint-show and a teachers’ manual was created based on the analysed material. Defining gender, gender features and gender norms are the themes of the teaching material.

Keywords: gender, gender minorities, norms, teaching, youth

Sisällys

1	Johdanto.....	6
2	Keskeiset käsitteet ja viitekehys	7
2.1	Sukupuolen moninaisuus ja sukupuolivähemmistöt	7
2.2	Nuoret kohderyhmänä	9
3	Keskeiset tutkimukselliset ratkaisut	13
3.1	Toimintatutkimuksellinen tutkimusote	13
3.2	Haastattelut aineistonkeruumetodina	16
3.3	Analyysin tutkimukselliset ratkaisut	17
3.4	Tutkimuseettiset kysymykset.....	18
4	Aineiston hankinta	20
4.1	Nuorten näkökulman kartoitus	21
4.2	Nuorten kanssa työskentelevien ammattilaisten näkökulman kartoitus.....	22
5	Aineiston analyysi	23
5.1	Nuorilta kerätty aineisto	24
5.2	Nuorten kanssa työskenteleviltä ammattilaisilta kerätty aineisto	29
6	Valmiin oppituntimateriaalin kuvaus	32
7	Luotettavuuden arviointi	34
8	Johtopäätökset ja pohdinta	37
	Lähteet	39
	Liitteet	41

1 Johdanto

Opinnäytetyön tarkoitus on tuottaa tietoa siitä, millaista sukupuolen moninaisuutta käsittelevää oppituntimateriaalia nuoret tarvitsevat. Opinnäytetyön aihe kytkeytyy kahteen ilmiöön: sukupuolen moninaisuuteen ja sukupuolivähemmistöjen aseman yhteiskunnassa, sekä nuoruuteen ikävaiheena ja koulumaailmaan nuorten hyvinvointia tukevana instituutiona. Työelämäyhteistyökumppaninani toimi Setan Transtukipiste. Seta on kansallinen kattojärjestö, joka edistää seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemaa Suomessa. Transtukipiste toteuttaa sukupuolivähemmistöille suunnattua sosiaalityötä ja osallistuu yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen sukupuolivähemmistöön kuuluvien aseman parantamiseksi. Suoritin sosionomiopintojeni viimeisen harjoittelun Transtukipisteellä, joten sen toimintavat ja sukupuolen moninaisuus aiheena olivat minulle ennestään tuttuja.

Opinnäytetyön tavoitteena oli laatia malli, jonka avulla sukupuolen moninaisuutta voitaisiin käsitellä nuorten kanssa oppitunneilla tai vastaavissa ympäristöissä. Mallin tulisi käsitellä sukupuolen moninaisuutta mahdollisimman helposti lähestyttävästi nuorten kannalta. Mallin tulisi myös olla istutettavissa helposti opetukseen ja olla sellainen, että opettaja pystyy käyttämään sitä myös vähillä taustatiedoilla. Vaikka kohderyhmänä ovat yläkouluikäiset nuoret, ihannetilanteessa oppituntimateriaali on sovellettavissa myös muun ikäisten kanssa työskennellessä. Tavoitteena oli myös, että sukupuolen moninaisuudesta kertominen koulussa vähentäisi sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintää ja toisaalta antaisi muuten vain sukupuoltaan pohtiville nuorille kokemuksen siitä, etteivät he ole yksin asian kanssa. Pitkän aikavälin tavoitteena on siis nuorten syrjäytymisen ehkäisy, mikä voidaan tavoittaa vain laatimalla mahdollisimman hyvin jokaisen nuoren tarpeisiin vastaavaa oppituntimateriaalia. Mahdolliset paikkakuntakohtaiset erot ovat oleellisia nuorten eri lähtökohtien takia, joten ne tulisi huomioida oppituntimateriaalia laatiessa.

Käytin aineistona kirjallisia lähteitä ja tekemiäni haastatteluja. Haastattelin nuoria sekä ammattilaisia, jotka ovat jollain tavalla tekemisissä nuorten opetuksen kanssa. Tavoitteena oli mahdollisimman monipuolinen aineisto, joka kuvaisi sitä, millaista sukupuolen moninaisuuden käsittely nuorten opetuksessa on nykyisellään. Haastattelut toteutin teemahaastatteluina, jotka tapahtuivat haastateltavien valitsemissa paikoissa. Haastattelut toteutettiin syksyllä 2013 ja talvella 2013-2014.

Opinnäytetyöraportissani esittelen ensin opinnäytetyöni viitekehyksen, eli sukupuolen moninaisuuden ilmiönä ja nuoret ja opetuksen kohderyhmänä. Nuoria käsittelevässä kappaleessa esittelen myös sukupuolivähemmistöön kuuluvien nuorten hyvinvointiin liittyviä erityiskysymyksiä. Kolmannessa kappaleessa kerron opinnäytetyöni keskeisistä tutkimuksellisista ratkaisuista, eli tutkimusotteesta, aineistonkeruumetodista ja tutkimuseettisistä kysymyksistä ja

niihin liittyvistä valinnoista. Myöhemmissä kappaleissa käsittelen aineiston hankintaa ja aineiston analyysia haastatteluaineiston pohjalta. Niiden jälkeen kuvailen oppituntimateriaalia ja sen koostamista analysoidun aineiston pohjalta. Viimeinen kappale on omistettu opinnäytetyön luotettavuusarvioinnille ja johtopäätöksille.

2 Keskeiset käsitteet ja viitekehys

Opinnäytetyöni käsittelee sekä sukupuolen moninaisuutta että nuoria ja nuorten opetusta. Sukupuolen moninaisuus on laaja käsite, jonka merkitys voi olla monelle sen kohtaavalle tuntematon. On tärkeää kiinnittää huomiota siihen, että sukupuolen moninaisuudesta puhuttaessa ei puhuta vain sukupuolivähemmistöistä. Nuoret ja opetus ovat opinnäytetyössäni merkityksellisessä asemassa siksi, että juuri opetuksessa on hyvät mahdollisuudet tarjota nuorille tietoa sukupuolen moninaisuudesta.

2.1 Sukupuolen moninaisuus ja sukupuolivähemmistöt

Biologinen sukupuoli on anatominen, hormonaalinen ja geneettinen ominaisuus, jonka eri osatekijät voivat muodostaa yhdessä monenlaisia variaatioita. Sukupuolella on lisäksi sosiaalinen ulottuvuus, joka liittyy sukupuolen kulttuuriseen kontekstiin. Sosiaalinen sukupuoli määrittelee sitä, millaisia sukupuolipiirteitä henkilö ilmaisee ollessaan vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa ja miten hän kokee sukupuolensa suhteessa muihin ihmisiin. Sukupuolen sosiaalinen ulottuvuus voi käytännössä olla mitä tahansa ja vaikka ulkoa päin henkilö määriteltäisiin mieheksi tai naiseksi, oma kokemus voi olla jotain aivan muuta. Kokemus omasta sukupuolesta ja sen ilmaisusta muodostuu suhteessa sosiaaliseen ympäristöön, kuten perheeseen ja kouluyhteisöön. Sosiaalinen sukupuoli on eräänlainen rooli, jonka ei varsinaisesti tarvitse heijastella biologisia sukupuoliominaisuuksia. Sukupuolella on biologinen perusta, mutta siinä ilmenee hyvin paljon erilaisia variaatioita. (Vilkkä 2010: 17-21)

Voisi kuvitella, että biologisia sukupuoliominaisuuksia tarkastellen voitaisiin tyhjentävästi määritellä henkilön sukupuoli. Näin ei kuitenkaan ole. Osa ihmisistä ei mahdu biologisten ominaisuuksiensa perustella yksiselitteisesti luokkaan ”mies” tai ”nainen”. Ristiriitoja sukupuoliominaisuuksissa voi olla hormonitoiminnassa, anatomiassa ja kromosomeissa. Henkilö voi siis esimerkiksi vaikuttaa ulkoisesti tietyn sukupuolen edustajalta, mutta kehon sisällä olevan sukurauhaset eivät välttämättä vastaa ulkoista olemusta. (Aarnipuu 2008: 68-70) Yksilön kromosomit voivat edustaa jotain muutakin yhdistelmää kuin XY tai XX. Sisäiset ja ulkoiset sukuelimet eivät välttämättä edusta keskenään saman sukupuolen piirteitä. Hormonituotannon variaatiot vaikuttavat siihen, millaisiksi henkilön sukupuoliominaisuudet muodostuvat. (Vilkkä 2010: 19) Lääketiede katsoo, että jokainen ihminen kuuluu aina toiseen kahdesta sukupuolesta, ja ulkopuolelle tai väliin jäävät kärsivät sairaudesta tai häiriöstä, joka on korjattava. (Aarnipuu 2008: 68-70)

Sukupuolen moninaisuuden yhteydessä puhutaan myös sukupuolivähemmistöistä. Sukpuolivähemmistöillä tarkoitetaan transihmisiä (transsukupuolisia, transvestiitteja ja muunsukupuolisia) ja intersukupuolisia. **Transsukupuolinen** on henkilö, joka kokee oman sukupuolensa olevan jotain muuta kuin se sukupuoli, joka hänelle on syntymässä määritelty. Transsukupuolisuuteen sisältyy myös käsitteet **transnainen** (transsukupuolinen, jolla on naisidentiteetti) ja **transmies** (transsukupuolinen, jolla on miesidentiteetti). **Transvestiitti** tarkoittaa henkilöä, joka ei koe tarvetta korjata sukupuoltaan pysyvästi toisen sukupuolen mukaiseksi, vaan pyrkii ajoittain samaistumaan toisen sukupuolen rooliin esimerkiksi sitä mukailevan ulkonäön ja käytöksen avulla. **Muunsukupuoliset** ovat laaja ihmisryhmä, joiden yhdistävä tekijä on tavallisten sukupuolikäsitysten ulkopuolelle jääminen. muunsukupuolinen voi kokea edustavansa kaikkia sukupuolia, ei mitään niistä tai olla kokonaan määrittelemättä omaa identiteettiään. Muunsukupuolisen synonyymina käytetään joskus transgenderiä. **Intersukupuolinen tila** tarkoittaa lääketieteellistä tilaa, jossa henkilön anatomis-fysiologiset ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti miehen tai naisen. Intersukupuolinen tila voi ilmetä hyvin monella eri tavalla, ja sukupuolen määrittely syntymän jälkeen on usein parin viikon prosessi. (Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta 2012: 7-8) Intersukupuolisuus voi olla myös sukupuoli-identiteetti (Vilkkä 2010: 27). Sukupuolen moninaisuudesta puhuttaessa käytetään lisäksi usein käsitettä **cissukupuolinen**, joka tarkoittaa henkilöä, joka kokee sukupuolensa olevan se sukupuoli, joka hänelle on syntymän yhteydessä määritelty. (Hlbtqi-sanasto, Setan verkkosivut, viitattu 8.5.2014)

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien määrän arviointi on käytännössä haastavaa yleispätevien kriteerien puuttumisen ja asian kyselytutkimuksia vaikeuttavan henkilökohtaisen luonteen vuoksi. Monesti mahdollisesti poikkeavaksi koetusta sukupuoli-identiteetistä ei haluta puhua tai omaa identiteettiä ei haluta luokitella. Transsukupuolisia on väestöstä eri arvioiden mukaan 1:5000-1:50000. Trasek ry (sukupuolivähemmistöjen oikeuksia ajava järjestö) arvioi määräksi 1:1000. Transvestiittien määrä on arviolta 1-2% väestöstä. Intersukupuolisia henkilöitä syntyy arviolta 5-50 per vuosi. (Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta 2012: 8-9) Intersukupuolisen tilan yleisyydestä vastasyntyneiden keskuudessa on ristiriitaisia arvioita, sillä vain osa intersukupuolisista piirteistä havaitaan heti syntymän jälkeen. Lisäksi intersukupuolinen tila ilmenee niin monella eri tavalla, että rajanveto voi olla vaikeaa.

Hoitokäytäntöjen lisäksi moni muu asia tuottaa transihmisten elämään hankaluuksia. Esimerkiksi sukupuoltaan korjaavia koskevat ehdot juridiselle sukupuolen vahvistamiselle (henkilötunnuksen ja usein nimen muuttaminen) eivät aina ole täysin perusteltavissa yhteiskunnan tai yksilön hyvän nimissä. Juridisen sukupuolen korjaamiseen vaaditaan muun muassa täysikäisyyttä ja lisääntymiskyvyttömyyttä. Sukpuolivähemmistöjen edustajat saattavat joutua muita helpommin syrjinnän kohteeksi etenkin työelämässä. Ylipäätään sukupuolivähemmistö-

jen asemaan yhteiskunnassa ei ole kiinnitetty paljoakaan huomiota: heitä ei mainita erikseen poliittisissa ohjelmissa ja syrjinnän kieltävät lait eivät ota kantaa heidän tilanteeseensa. Muun muassa terveydenhuollon henkilöstöllä on yhä huolestuttavan vähän tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolivähemmistöistä, jolloin asiakkaat joutuvat itse pitämään puoli-
aan ja jakamaan tietoa työntekijöille. (Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta 2012: 9, 17, 21)

Intersukupuolisetkaan eivät vältty kaksinaapaisen sukupuolinäkemyksen tuottamilta vahingoilta. Heille tehdään usein kosmeettisia toimenpiteitä, jotta heidän sukuelimensä muistuttaisivat mahdollisimman yksiselitteisesti miehen tai naisen sukuelimiä. Taustalla ei yleensä ole lääketieteellistä pakkoa tai edes tarvetta, vaan yksinkertaisesti ajatus siitä, että niin sanotusti persoonalliset sukuelimet eivät ole sosiaalisesti hyväksyttävät vaan suorastaan alentavat yksilön elämänlaatua. Ensimmäiset kosmeettiset leikkaukset tehdään yleensä alle puolivuotiaille lapsille, mutta toimenpiteet joudutaan usein toistamaan useasti yksilön kasvun aikana. (Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta 2012: 27-28) Intersukupuolisen tilan leikkaushoito kohdistuu siis sellaisiin yksilöihin, joilla ei ole mahdollisuutta ilmaista omaa mielipidettään asiasta.

Jatkuva sukuelinten tarkastelu ja operointi aiheuttaa kohteena olevalle yksilölle usein häpeää. Lisäksi toimenpiteet aiheuttavat kipua, kuten muutkin kirurgiset toimenpiteet usein. Osa intersukupuolisista henkilöistä kokee lapsena suoritettut toimenpiteet turhina ja enemmän vahingollisina kuin hyödyllisinä. On myös mahdollista, että varhain tehtyjä toimenpiteitä varten määritelty sukupuoli on eri kuin henkilön itsensä kokema sukupuoli. Tällöin intersukupuolinen voi joutua käymään läpi lapsena tehtyjen toimenpiteiden lisäksi myös sukupuolen korjausprosessin. (Aarnipuu 2008: 69-71)

2.2 Nuoret kohderyhmänä

Pyrin opinnäytetyössäni tarkastelemaan nuoruusiän sosiaalista ulottuvuutta, sillä se on luonnollisesti sosiaalialan näkökulmasta oleellisin. Keskeistä on mielestäni se, miten sosiaalinen ympäristö, kuten perhe tai kaveripiiri, suhtautuu nuoren itseilmaisuun ja toimintaan. Opinnäytetyön yksi tarkoitus onkin lisätä ainakin vertaisryhmän tietoisuutta sukupuolen moninaisuudesta. Nuori, jonka sukupuoli-identiteetti ei tule kohdatuksi ja ymmärretyksi, on luultavasti muita suuremmassa vaarassa syrjäytyä.

Nuoren määritelmä vaihtelee hieman aihe yhteydestä riippuen. Nuorisolaki määrittää nuoreksi alle 28-vuotiaan yksilön, mutta monessa muussa asiayhteydessä määritelmä on suppeampi. Käytännössä esimerkiksi nuorisotyö kohdistetaan murrosiän molemmiin puoli muutaman vuoden säteellä sijoittuviin henkilöihin. Vaikka nuoruus nähdään omana, erillisenä elämänvaiheena, sitä ei voi kuitenkaan pitää yhdenmukaisena kategoriana, johon voisi aina soveltaa sa-

moja lähestymistapoja. Nuoret voidaan nähdä ryhmänä, joka siirtyy elämänvaiheesta toiseen ja samalla tekee tärkeitä elämänvalintoja. Toisaalta nuoret ovat myös itsenäisiä toimijoita, joiden käyttöön esimerkiksi yhteiskunnalliset ja kaupalliset intressit kohdistuvat. (Pohjola 2009: 23, 25-26)

Kehityopsykologian näkökulmasta nuoruus on aikaa, jolloin luodaan valinnoilla pohjaa aikuisuudelle. Nuoruus on myös monien muutosten aikaa, sillä siihen liittyy keskeisesti murrosiän tuomat biologiset (esimerkiksi hormonaaliset) ja sosiaaliset muutokset. Oman olemuksen ja tuntemusten muutokset vaikuttavat nuoren minäkuvaan ja identiteetin kehitykseen. Nuoruusiässä ajattelu kypsyy abstraktimmalle tasolle, ja nuori kehittää usein maailmankuvaansa ja kiinnostuu ideologisista kysymyksistä. Kaveripiirin merkitys sosiaalisena ympäristönä kasvaa, ja nuori muuttuu usein aiempaa autonomisemmaksi suhteessa perheeseensä. Nuori kuitenkin omaksuu yhä edelleen esimerkiksi parisuhteeseen ja sukupuolirooleihin liittyviä toimintamalleja ja näkemyksiä esimerkiksi vanhemmiltaan. Autonomia näkyy siinä, että nuori voi hakeutua haluamiensa harrastusten ja koulutuksen pariin, ja sitä kautta saavuttaa kuuluvuutta toisiin yhteistöihin. Kaveriryhmät muodostuvat usein yhteisten piirteiden perusteella, eli samankaltaisuutta kokevat nuoret hakeutuvat samaan ”porukkaan”. Muilta ihmisiltä saamansa palautteen perusteella nuori muodostaa kuvaa itsestään ja rakentaa identiteettiään. (Nurmi ym. 2010: 124-130, 143, 149) Negatiivinen palaute omasta itsestä voi siis vaikuttaa nuoren halukuuteen olla osallisena tietyssä yhteisössä, ja siten edesauttaa pahimmassa tapauksessa syrjäytymistä.

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kohtaavat samoja ongelmia, kuin muutkin sukupuolivähemmistöjen edustajat. Lisäksi he kohtaavat usein ymmärtämättömyyttä kouluympäristössään. Ikätovereiden syrjinnän kohteeksi joutunut nuori ei välttämättä löydä sen enempää ymmärrystä koulun henkilökunnalta, jolla ei välttämättä ole tarvittavaa tietoa sukupuolen moninaisuudesta. Sosiaali- ja terveyspalvelujen piiriin hakeutuvat nuoret voivat myös jäädä ilman tarvitsemaansa apua ja tukea, sillä tietävästi joissain palveluissa nuorilta on edellytetty syntymässä määritellyn sukupuolen mukaista toimintaa ja itseilmaisua. Sinnikkäästi omaa kantaansa puolustava nuori saattaa rajautua palvelun ulkopuolelle. (Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta 2012: 20-21, 26)

Katarina Alanko on kartoittanut tuoreessa tutkimuksessaan niin sanottujen sateenkaarinuorten eli seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien nuorten hyvinvointia Suomessa. Hän kartoitti hyvinvointia muun muassa koulun, ihmissuhteiden ja terveyden näkökulmista. Tutkimukseen vastanneista nuorista, joilla on transidentiteetti, 29% oli tullut tietoiseksi 7–11-vuotiaana ristiriidasta oman sukupuolen kokemuksen ja ympäristön odotuksen välillä. 28% oli tullut tietoiseksi ristiriidasta 12–15-vuotiaana ja 22% alle kouluikäisenä. Selvä enemmistö vastaajista oli siis tullut jollain tasolla tietoiseksi transkokemuksestaan viimeistään peruskoulun

aikana, ja osa aiemminkin. 71–77 prosenttia kyselyyn vastanneista transihmisistä oli harkinut korjaavansa kehoaan sukupuoli-identiteettiään vastaavaksi. Alangon mukaan transnuorilla vaikuttaa olevan suuri tarve sosiaalisille verkostoille ja tuelle niiden luomiseksi. Kyselyyn vastanneet transnuoret kuvasivat suhdettaan sukulaisiin huonommaksi kuin cissukupuoliset nuoret. Lisäksi he olivat ystävyssuhteiden laatuun ja määrään tyytymättömämpiä kuin cissukupuoliset nuoret. Koulun suhtautumista vähemmistöihin kuvasi negatiiviseksi 24% transnaisista ja 10% transmiehistä ja muunsukupuolisista. 75% tutkimukseen osallistuneista sukupuoli- ja/tai seksuaalivähemmistöön kuuluvista ei ole opettajalle avoin suuntautumisestaan tai sukupuoli-identiteetistään ja 50% ei ollut avoin koulutovereilleen. Lisäksi tuloksista on Alangon mukaan havaittavissa, että transihmiset joutuvat koulukiusaamisen kohteeksi muita nuoria yleisemmin. Internet vaikuttaa kuitenkin tarjoavan transnuorille hyväksyvän ympäristön. Suurin osa vastanneista transnuorista ilmoitti saaneensa verkosta tukea ja kukaan ei ollut kohdannut negatiivista kohtelua ollessaan avoin identiteetistään. Transnuoret vaikuttavat kuitenkin joutuvan muita nuoria helpommin alttiiksi häirinnälle tai hyväksikäytön yrityksille verkossa. Tutkimuksessa havaittiin, että transnuorten kokema mahdollisuus ilmaista sukupuoli-identiteettiään korreloi sen kanssa, miten tyytyväisiä he olivat terveydentilaansa. Sukupuolen ilmaisun mahdollisuudet huonoiksi arvioivat transnuoret olivat tyytymättömämpiä terveydentilaansa. Transnuoret ilmoittivat myös mielenterveysongelmista ja huonosta itsetunnosta useammin kuin cis-nuoret. Myös psyykinen hyvinvointi korreloi koettujen sukupuolen ilmaisun mahdollisuuksien kanssa. (Alanko 2014: 17-18, 23, 25-28, 33, 35, 37)

Yksilö ei voi valita omaa sukupuoltaan. On kuitenkin tavallista, että jos sukupuolen moninaisuutta koskevaa tietoa yritetään jakaa lapsille ja nuorille, se tulkitaan yrityksenä suorastaan ”käännyttää” heidät sukupuolivähemmistöjen edustajiksi. Tieto olisi kuitenkin hyvin tärkeää niille, jotka kokevat sukupuolen moninaisuuden koskettavan itseään. Avoin keskustelu on tärkeää, jotta lapsi tai nuori voisi peilata kokemuksiaan ympäristöönsä ja saada hyväksyntää. Olisi tärkeää lisätä kaikkien tietoisuutta sukupuolen moninaisuudesta, jotta syrjiminen ja kiusaaminen eivät olisi ensisijainen tapa kohdella sukupuolivähemmistöön kuuluvaa nuorta. Stereotypiat määrittävät suhtautumistamme sukupuoleen, jolloin sen ulkopuolelle jäävät ilmaiset koetaan vieraina ja joskus vaarallisinkin. Kasvavan ihmisyyksilön on hyvin vaikea muodostaa positiivista kuvaa itsestään ympäristössä, joka ilmaisee hänen olevan jollain perustavanlaatuisella tavalla vääränlainen. (Vilkka 2010: 131-133)

Nuorten keskeinen toimintaympäristö, koulumaailma, ei juuri ota kantaa erityisesti sukupuolen moninaisuuteen. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (Opetushallitus 2014: 24, 26, 29, 30, 154, 285, 424) korostetaan kuitenkin sukupuoliroolien kyseenalaistamista opetuksessa ja nuoruutta aikana, jolloin käsitys sukupuoli-identiteetistä kehittyy. Opetushallituksen internetsivuilla on kuitenkin ohjeistusta sukupuolitietoisesta opetuksesta ja ohjauksesta, joka kannustaan huomioimaan lapsen ja nuoren sukupuolen yksilöllisyys. Ohjeistus keskittyy

kuitenkin korostamaan sitä, että lapsille ja nuorille tulee antaa mahdollisuus toimia tavalla, jota pidetään ”vastakkaiselle sukupuolelle ominaisempana”, eli esimerkiksi tyttöjä kannustetaan valitsemaan halutessaan perinteisesti miehisenä pidetty ala. (Sukupuolietietoinen opetus ja ohjaus - mitä se on?, viitattu 11.4.2015) Ohje siis kuvastaa kaksinapaista sukupuolinäkemystä, ja oppilaiden tai opiskelijoiden oletetaan olevan joko tyttöjä tai poikia. Sukupuolikatégorioiden ilmenemistä opetuksessa on myös tutkittu perusopetuksen oppituntimateriaalien näkökulmasta. Ainakin äidinkielen, matematiikan ja oppilaanohjauksen oppikirjat kuvaavat sukupuolijäsennystä, jossa on kaksi toisilleen vastakkaista ja sisäisesti yhtenäistä sukupuolikatgoriaa. Äidinkielen ja oppilaanohjauksen oppituntimateriaalit antavat kuitenkin hieman valmiuksia pohtia esimerkiksi sukupuolirooleja opetuksessa. (Tainio & Teräs 2010: 25, 56-57, 74, 92)

Radikaali kasvatus pedagogiikan suuntauksena pyrkii muuttamaan opetuksen ylläpitämiä eriarvoistavia käytäntöjä. Radikaalin kasvatuksen tavoitteena on lisätä opettajien, oppilaiden ja opiskelijoiden yhteiskunnallista ymmärrystä ja yhteiskunnan oikeudenmukaisuutta. Radikaali kasvatus on kiinnostunut esimerkiksi sukupuoleen liittyvästä yhdenvertaisuudesta. Sukupuolten epätasa-arvoisuus nähdään muuhun yhteiskunnalliseen vallankäyttöön linkittyvänä. Valtarakenteiden lisäksi kulttuuriteollisuus luo ja ylläpitää sukupuoliin liittyviä käsityksiä. (Suoranta 2005: 15, 70-72, 132.) Radikaalin kasvatuksen suuntauksena kriittinen pedagogiikka painottaa opettajan ja opetuksen merkitystä yhteiskunnallisen muutoksen aikaan saamisessa oppilaiden ja opiskelijoiden saamien mielikuvien, asenteiden ja tietojen kautta. Kriittisen pedagogiikan mukaan esimerkiksi opetus, opettajien toiminta ja opetussuunnitelmat mukailevat ympäröivän yhteiskunnan ja kulttuurin valtasuhteita ja intressejä. Tästä seuraa tulkinta, että koulu jaottelee ja arvottaa ihmisiä esimerkiksi sukupuolen perusteella. Kriittinen pedagogiikka pyrkii puuttumaan opettajien oppilaita ja opiskelijoita eriarvostaviin asenteisiin kritisoimalla vallalla olevia käytäntöjä. Kriittinen pedagogiikka pyrkii huomioimaan oppilaiden ja opiskelijoiden subjektiiviset kokemukset maailmasta ja tuomaan opetuksen lähemmäs niitä. (McLaren & Giroux 2001: 29-72)

Jukka Lehtonen (2003) on tutkinut nuorten kertomuksien avulla seksuaalisuuden ja sukupuolen heteronormatiivisuutta koulussa. Vaikka tutkimus on vanhahko, se osoittaa silti sudenkuoppia, joihin sukupuolen moninaisuuden huomiotta jättävä opetus voi sortua. Haastattelujen perusteella tutkimuksessa tehtiin huomio, että esimerkiksi biologian opetus on kuvannut hyvin pelkistetysti tyttöjen kasvamista naisiksi ja poikien kasvamista miehiksi sukukypsyysden saavuttamisen yhteydessä korostaen kahden sukupuolen välisiä eroja. Osa tutkimuksessa haastatelluista nuorista olivatkin kokeneet hyötyvänsä ulkopuolisen tahon antamasta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä käsittelevästä koulutuksesta tai toivoneet sellaista. Haastateltavat olivat myös kokeneet hyödyllisenä muiden oppilaiden pitämät tai itsensä pitämät seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuutta käsittelevät esitelmät. Opetuksen lisäksi koulu sosiaali-

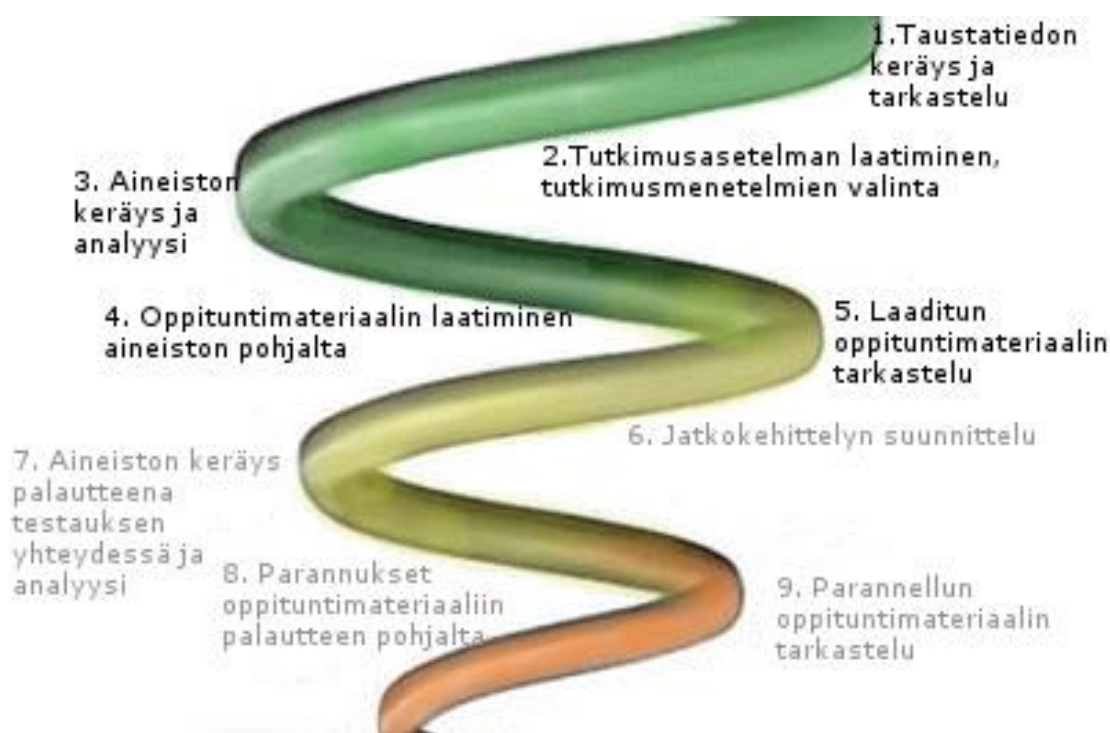
sena ympäristönä ei välttämättä ymmärrä sukupuolen moninaisuutta. Vastakkaisena pidetyn sukupuolen ulkonäköpiirteiden, kuten lyhyiden hiusten naisella, omaksuminen voi herättää kritiikkiä luokkatovereissa. Lehtonen tekee tutkimuksessaan havainnon, että kouluympäristö jakaa monin tavoin oppilaat kahteen ryhmään oletetun sukupuolen perusteella, ja tulee samalla määritelleeksi miehet ja naiset, tytöt ja pojat toisilleen täysin vastakkaisiksi ja sisäisesti yhteneväisiksi ryhmiksi, jolloin tiettyyn sukupuoleen luokittelu aiheuttaa odotuksia esimerkiksi oppilaan pukeutumiselle ja käytökselle. (Lehtonen 2003: 54-55, 69-70, 225-230, 240-241) Jää siis kyseenalaiseksi, antaako opetus valmiuksia ymmärtää sukupuolen variaatioita. Varsinainen kouluopetus ei ole välttämättä täysin riittänyt vastaamaan nuorten tiedon tarpeisiin, sillä Lehtosen haastatteluissa on tullut ilmi nuorten tarve täydentää itse opetusta esitelmillä tai saada tietoa ulkopuoliselta taholta, kuten Setalta. Oman identiteetin ilmaisu voi olla vaikeaa, jos opetus ei anna tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja koulun sosiaalinen ulottuvuus edellyttää tietynlaisen sukupuoliroolin omaksumista.

3 Keskeiset tutkimukselliset ratkaisut

Opinnäytetyön toteuttamisen aikana selvitin, millainen oppituntimateriaali auttaisi parhaiten nuoria ymmärtämään sukupuolen moninaisuutta. Keräsin tietoa siitä, millaisia asioita olisi syytä käsitellä laatimassani oppituntimateriaalissa ja millaista tietoa opettajat ja muut nuorten kanssa työskentelevät tarvitsevat sukupuolen moninaisuudesta. Sukupuolen moninaisuudesta kertovan kirjallisuuden lisäksi käytin aineistonani haastatteluja. Haastattelin käytin nuoria ja nuorten hyvinvoinnin kanssa työskenteleviä ammattilaisia. Tavoitteenani oli haastatella ensin nuoria ja sitten ammattilaisia, sillä uskoin saavani nuorten vastauksista ideoita ja pohjatietoa ammattilaisten haastatteluita varten.

3.1 Toimintatutkimuksellinen tutkimusote

Opinnäytetyöni ei ole varsinaisesti toimintatutkimus, mutta siinä on samoja elementtejä. Mielekkäintä on puhua toimintatutkimuksellisesta tutkimusotteesta. Toimintatutkimus kohdistuu tyypillisesti sosiaaliseen toimintaan ja sen käytäntöjen kehittämiseen (Heikkinen 2010: 16) Toimintatutkimuksessa yhdistyy tutkimus ja tutkittavan ilmiön tai instituution muuttaminen tai kehittäminen. Toimintatutkimukselle on keskeistä käytäntösuuntautuneisuus, muutoshakuisuus ja ongelmakeskeisyys. (Kuula 2006) Käytäntösuuntautuneisuus näkyy opinnäytetyössäni siinä, että keräsin käytännön kokemuksia ja joita sovelsin käytännön toiminnan kehittämiseen. Muutoshakuisuus ja ongelmakeskeisyys liittyvät opinnäytetyöni tarkoitukseen laatia oppituntimateriaalia, jollaista ei ollut tarpeesta huolimatta saatavilla. Toimintatutkimus on tyypillisesti syklistä, eli käytännössä tiettyjä vaiheita toistetaan ja toimintaa tarkistetaan tarpeen vaatiessa (Heikkinen 2010: 19). Opinnäytetyöni käsittää kuitenkin käytännössä vain yhden täyden syklin.

Kuva 1: Opinnäytetyön vaiheiden sijoittuminen toimintatutkimuksen sykleille

Toimintatutkimus on tutkimusotteena melko monimuotoinen, ja sen piiriin kuuluvaksi voidaan luokitella useita eri suuntauksia. Kriittinen toimintatutkimus ja osallistava toimintatutkimus ovat tavallisimpia toimintatutkimuksen suuntauksia. Osallistava toimintatutkimus painottaa tutkittavien osallistamista tutkimuksella tavoiteltavan muutoksen tai kehityksen edistämiseen. Kehittyvissä maissa osallistavan toimintatutkimuksen tarkoituksena on usein voimaannuttaa ihmisiä toimimaan sosiaalisen hyvinvoinnin edistämiseksi. Teollistuneissa maissa osallistavaa toimintatutkimusta hyödynnetään lähinnä toiminnan tehostamisen tavoitteluun. Kriittinen toimintatutkimus painottaa yhteiskunnallisten käytäntöjen ja toimintatapojen kritiikkiä tutkimuksen keskeisenä päämääränä. Kriittistä toimintatutkimusta hyödynnetään usein kasvatustieteen ja sukupuolentutkimuksen osa-alueilla. Kriittinen näkökulma korostaa kansalaisliikkeisiin osallistumisen ja ideologioiden omaksumisen tärkeyttä, mitä ei kuitenkaan aina nähdä Suomessa tarpeellisena osana tutkimusta, sillä Suomessa sosiaaliset ongelmat ja yhteiskunnalliset epäkohdat ovat hyvin erilaisia verrattuna moneen muuhun yhteiskuntaan. (Heikkinen, Kontinen & Päivinen 2010: 40-43, 48, 50-52) Mielestäni kriittinen suhtautuminen on Suomenkin olosuhteissa perusteltua, sillä kaikki ihmisryhmien, kuten sukupuolivähemmistöjen, tarpeet eivät tule vieläköön tarpeeksi hyvin kohdatuksi. Opinnäytetyöni pyrkii kriittisen teorian mukaisesti puuttumaan yhteiskunnan epäkohtaan, sukupuolen moninaisuuden näkymättömyyteen, opetukseen vaikuttamisen kautta.

Toimintatutkimuksellisia lähestymistapoja on kriittisen toimintatutkimuksen ja osallistavan toimintatutkimuksen lisäksi useita, mutta kaikkia suuntauksia, esimerkiksi kehittävää työntutkimusta ja design-tutkimusta eli kehittämistutkimusta, ei aina luokitella toimintatutkimuksen piiriin. Erimielisyyttä herättävissä suuntauksissakin on kuitenkin tyypillisiä toimintatutkimuksen piirteitä. Toimintatutkimuksen suuntauksiksi voidaan lukea edellä mainittujen suuntausten lisäksi luokkahuonetutkimus, toimintatiede ja kommunikaatiotutkimus. Kulttuuri ja ympäröivä yhteiskuntarakenteen määrittelevät, millainen toimintatutkimuksen muoto on keskeisessä asemassa missäkin osassa maailmaa. On myös tavallista, että eri suuntaukset sekoittuvat keskenään tutkimuksessa. Opinnäytetyössäni on kriittisen toimintatutkimuksen lisäksi piirteitä myös luokkahuonetutkimuksesta, joka painottaa opettajien itsensä merkitystä opetuksen kehittämisessä. (Heikkinen, Kontinen & Päivinen 2010: 39-40, 52-53, 57, 60, 67) Todellisen luokkahuonetutkimuksen toteutus olisi edellyttänyt opinnäytetyöni painottumista opettajien ja opetuksen tutkimiseen. Keskityin kuitenkin enemmän nuoriin ja heidän tarpeisiinsa, sillä kyse oli kokonaan uuden opetusmateriaalin luomisesta eikä vanhan kehittämisestä.

Toimintatutkimuksen kenttätö voi tapahtua tutkijan osalta pääsääntöisesti kahdesta eri asiasta. Tutkija voi toimia oman työnsä kehittäjänä tai tutkia aihetta, jonka kokee jostain syystä kiinnostavana, jolloin toimintatutkijan roolissa korostuu usein joko toimijan tai tutkijan rooli. Keskeistä toimintatutkijan roolissa on kuitenkin aina muutokseen osallistuminen. Käytännössä toimintatutkimuksen kenttätö on erilaista organisointia, dokumentointia ja ideointia. Lisäksi onnistunut kenttätö edellyttää luottamuksellisen suhteen luomista toimintatutkimuksen osallistujiin. (Huovinen & Rovio 2010: 94-95, 101-102) Toimijan tai tutkijan asian painotuksen lisäksi toimintatutkija voi omaksua myös muunlaisia rooleja. Usein sama tutkija voi kuitenkin omaksua omaan toimintaansa piirteitä eri rooleista. (Kuula 2001: 116-117)

Opinnäytetyössäni halusin korostaa nuorten ja nuorten kanssa työskentelevien merkitystä nuorten ja koulumaailman tarpeiden kuvailussa, ja kerätä heiltä tärkeää informaatiota. Nuorten näkökulma on keskeinen, sillä heidän hyvinvointinsa kannalta voidaan pitää oleellisena jakaa heille sukupuolen moninaisuutta koskevaa tietoa. Opettajien ja muiden ammattilaisten näkökulma taas on tärkeä siksi, että heille ei ole juurikaan ollut tarjolla työkaluja sukupuolen moninaisuuden käsittelyyn opetuksessa. Näin ollen nuoret ja nuorten kanssa työskentelevät saavat osallistua kehittämiseen antamalla tietoa tarpeistaan ja näkemyksistään. Toimintatutkimus käsittelee tyypillisesti tutkimuskohteena organisaation keskeisiä toimijoita. (Kuula 2006) Nuoria ei voida pitää koulutusinstituutioiden keskeisimpinä vaikuttajina vaan enemmänkin ”käyttäjinä”, mutta ei kuitenkaan olisi mielekästä tutkia pelkästään opettajia ja esimerkiksi opetussuunnitelmista vastaavia henkilöitä. Nuorten kokemukset ja näkemykset ovat valtavan tärkeitä, kun tutkitaan heille kohdistettua toimintaa. Opetusta ei kannata lähteä kehittämään ilman tietoa siitä, mitä nuoret jo tietävät ja mistä he tarvitsevat lisää tietoa.

3.2 Haastattelut aineistonkeruumetodina

Keräsin tietoa nuorten ja ammattilaisten näkökulmasta teemahaastatteluin. Tavoitteenani oli haastatella vähintään viittä nuorta ja kolmea ammattilaista. Lisäksi Transtukipisteen työntekijät pyysivät asiakkailtaan nopealla aikataululla myös anonyymeja kirjoitelmia, joita sain yhden kappaleen. Käsittelen analyysissä anonyymia kirjoitelmaa kuten haastatteluaineistoa, sillä se käsitteli samoja etukäteen määriteltyjä teemoja. Pysin myös viittaamaan opinnäytetyöraportin myöhemmissä osissa kirjoitelmaan yhtenä haastatteluista, jotta kirjoittaja pysyisi varmasti tunnistamattomana.

Tarkoituksena oli, että nuorilla olisi jonkinlaista (ei välttämättä omakohtaista) kokemusta sukupuolen moninaisuudesta, jotta heillä olisi jokin valmis näkökulma aiheeseen ja edes vähän pohjatietoa sukupuolen moninaisuudesta. Opettajilla ja muilla nuorten kanssa työskentelevillä taas arvelin olevan ammattinsa tuomaa tietoa ja kokemuksia. Haastateltavat olivat siis informantteja, jotka valittiin tutkimukseen heidän kokemustensa, tietojensa, asemansa tai osaamisensa perusteella. Kyseessä oli siis harkinnanvarainen näyte, joka on kvalitatiivisessa tutkimuksessa tavallinen tapa valita haastateltavia, sillä se sopii syvällisen tiedon ja uusien näkökulmien etsimiseen. Harkinnanvaraisen näytteen ongelmaksi muodostuu sen kyseenalainen edustavuus, mikä tulee ottaa huomioon haastateltavia valitessa. (Hirsjärvi & Hurme 2001: 58-60) Informanttien käyttö on toimintatutkimuksen kohdalla tavallinen käytäntö, sillä se on usein ajankäytöllisesti järkevää ja tiettyjen tutkittavien haastattelujen voidaan ajatella tarjoavan enemmän tutkimuksen kannalta oleellista aineistoa kuin muiden tutkittavien (Huovinen & Rovio 2010: 109-110).

Teemahaastattelulle on tyypillistä, että haastateltavat valitaan tietyin kriteerein (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006). Teemahaastattelun valitsin aineistonkeruumenetelmäksi siksi, että sen avulla voi kerätä melko täsmällistä tietoa kohteena olevasta ilmiöstä siten, että haastattelun runko antaa tilaa vapaalle keskustelulle. Teemahaastattelulla jää siis mahdollisuuksia löytää haastateltavan kertomasta aivan uusia näkökulmia, ilman että keskustelu karkaa kuitenkaan liian kauas varsinaisesta aiheesta. Teemahaastattelu etenee ennalta valittujen teemojen varassa ja antaa tilaa tutkittavien omille ajatuksille (Hirsjärvi & Hurme 2001: 48). Käytin sekä nuorten että ammattilaisten haastatteluissa samoja teemoja, sillä halusin saada aineistoa samoista teemoista, mutta eri näkökulmista. Tarkoitukseni oli näin kartoittaa, olivatko nuorten ja ammattilaisten kokemukset ja näkemykset samankaltaisia.

Tekemiäni haastatteluja voidaan pitää asiantuntijahaastatteluina. Asiantuntijahaastattelun yhteydessä asiantuntijuus voidaan käsittää kahdella tavalla. Tapaustutkimuksen ja historiallisen tutkimuksen näkökulmasta asiantuntija on joko tutkimuksen kohteen kannalta institutionaalisesti tai muuten merkittävässä asemassa tai hänellä on ainutlaatuista ja totuudenmukais-

ta tietoa tutkimuksen kohteesta, mikä johtaa tutkimusjoukon rajallisuuteen. Haastateltavat valitaan heidän oletetun tietämyksensä perusteella. Kulttuurintutkimuksen näkökulmasta jokainen haastateltava on oman elämänsä asiantuntija ja kuka tahansa tutkimuksen kohteen kanssa tekemisissä ollut on potentiaalinen haastateltava jaetun kulttuurin ja kokemuksen kautta. Aineiston hankinnan rajaus vaikuttaa siihen, ketkä lopulta päätyvät haastateltaviksi. Asiantuntijahaastatteluja on tavallista käyttää taustatiedon keräämisessä varsinaisia haastateltajia tai kirjallisuuskatsausta varten. Asiantuntijahaastatteluissa aineiston keruu ja analyysi etenevät usein limittäin, sillä haastattelujen rungot muokataan sen mukaan, kuka haastateltava on kyseessä, jolloin aiempien haastatteluaineistojen ja dokumenttiaineistojen analyysi ovat pohjatyötä seuraavan haastattelun rungon rakentamiselle. (Alastalo & Åkerman 2010: 372-395) Tutkimukseni näkökulmasta kaikki haastateltavat ovat omien ainutlaatuisten elämäkokemustensa asiantuntijoita, ja heidän kertomastaan ei ole tarkoitus tehdä yleistyksiä. Heidät myös valittiin haastateltaviksi juuri siksi, että heillä oli erityistä tietoa sukupuolen moninaisuuden käsittelystä opetuksessa.

3.3 Analyysin tutkimukselliset ratkaisut

Aineiston analyysissä pyrin löytämään vastauksia tutkimustehtävään. Teemahaastattelulla saadaan tyypillisesti runsaasti aineistoa jo pienestäkin määrästä haastatteluja, eikä kaikkea aineistoa ole tarpeen analysoida. (Hirsjärvi & Hurme 2001: 135) Ennen analyysia tutkijan on suotavaa tutusta analyysiin ja luokitella sitä, jotta se on mahdollista liittää teoriakontekstiin ja suhteuttaa muihin tutkimuksiin. Aineiston analyysin ensimmäiset vaiheet, keruu, tutustuminen ja alustavien analyysien laatiminen on tarpeen aloittaa keskenään samaan aikaan, jotta liikkuminen eri osa-alueiden välillä olisi luontevaa. Aineistosta ei saa suoria vastauksia tutkimuskysymyksiin, vaan väliin täytyy rakentaa analyysia tukevia kysymyksiä. Niiden perusteella aineistoa ja sen tutkimista voi rajata koskemaan vain tiettyä osaa aineistosta, jonka voidaan perustella olevan tutkimuskysymysten kannalta oleellinen. Riittävä aineistoon tutustuminen on edellytys järkevälle rajaukselle ja analyysikysymysten asettamiselle. Aineiston rajaus ja muokkaus ovat keinoja, joilla aineisto saadaan sellaiseen muotoon, jossa sitä on helpompi käsitellä analyttisten kysymysten kautta. Aineistossa voi olla esimerkiksi tekstiä, jolla ei ole merkitystä tutkimuskysymysten kannalta, ja tällaisen tekstin voi rajata pois. Rajaamisen jälkeen aineistoa voi käsitellä jakamalla sitä eri osa-alueisiin, joita voidaan pitää asetettujen analyttisten kysymysten tai tutkimuskysymysten kannalta relevantteina, kuten eri aikaa tai paikkaa edustaviin kategorioihin. Luokittelussa on oleellista myös päättää, mitä halutaan havainnoida. Havaintoyksikkönä voidaan käyttää esimerkiksi haastateltavien kertomuksia tai ryhmäkeskustelijoiden käyttämiä kuvauksia; havaintoyksikkö muodostuu siis siitä, kuka tai mikä on havainnoitava toimija ja mitä toimintaa tai toiminnan osaa havainnoidaan. (Ruusu-
vuori, Nikander & Hyvärinen 2010: 9-39)

Opinnäytetyöni kohdalla havaintoyksikkönä toimivat haastateltavien kuvaukset siitä, millaisia asenteita sukupuolen moninaisuuteen kohdistuu yläkoulussa ja miten sukupuolen moninaisuutta käsitellään ja pitäisi käsitellä yläkouluopetuksessa. Kaikki haastateltavat olivat tutkimukseni näkökulmasta asiantuntijoita, sillä jokaisella heistä oli omakohtaista tietoa ja kokemuksia siitä, miten sukupuolen moninaisuutta huomioidaan nuorten opetuksessa. Pyrin siihen, että taustatietoni olivat riittävät siihen, että haastattelutilanteessa olisi mahdollista käsitellä vain ennalta rajattua aihetta. Täsmentäviä kysymyksiä muokkasinkin sen mukaan, mitä edellisissä haastatteluissa oli käynyt ilmi ja millaisia taustatietoja minulla oli eri haastateltavista. Edellisten aineistojen analyysi siis vaikutti seuraaviin haastatteluihin.

Haastatteluaineistojen käsittelyssä käytin teemoittelua. Aineiston teemoittelussa on keskeistä aineiston purkamisen ja luokittelu tiettyjen, yleensä itse aineistosta löytyvien, teemojen mukaisesti. Teemoja hyödynnettiin aineiston tulkinnessa ja oleellisen sisällön rajaamisessa. (Tuomi & Sarajärvi 2002: 95) Teemoittelun tarkoituksena on konkreettisesti jakaa haastatteluaineistoa osioihin laadittujen teemojen mukaan, jolloin kokonaiskuva haastatteluista säilyy, mutta aineiston analyysi voidaan keskittää tutkimuksen kannalta oleellisiin aineiston osiin (Hirsjärvi & Hurme 2001: 141-143). Tavoittelin teemoittelulla tukea oppituntimateriaalin kannalta oleellisen tiedon rajaamiseen. Käsittelen laatimiani teemoja kappaleessa 5.

3.4 Tutkimuseettiset kysymykset

Tutkimusetiikka on tutkimuksessani keskeinen tarkkailun aihe, sillä käsittelin haastatteluissa erittäin henkilökohtaista aihetta ja lisäksi osa haastateltavista oli alaikäisiä. Osaltaan tiukka tutkimuseettinen linja haittasi tutkimuksen etenemistä. Eräskin Transtukipisteen nettisivuilla tutkimustani koskevan ilmoitukseni huomannut opettaja kertoi, että muutama hänen opettamansa nuori olisi ollut halukas osallistumaan, mutta kokivat huoltajan suostumuksen pyytämisen kynnyskysymykseksi. Aineistoa saattoi siis jäädä keräämättä siksi, etten voinut mitenkään tutkia alaikäisiä ilman huoltajan suostumusta.

Tietyt tutkimuseettiset linjaukset, kuten huoltajan lupa alaikäisen osallistumiseksi tutkimukseen, eivät kuitenkaan ole erityisiä valintakysymyksiä, vaan ehdottoman tärkeitä perusperiaatteita jokaisen osapuolen oikeuksien turvaamiseksi. Ihmistieteissä voidaan soveltaa tiettyjä tutkimuseettisiä periaatteita, joiden lähtökohtana on ihmisarvon kunnioittaminen. Käytännössä ihmisarvoja kunnioittaviksi arvoiksi ovat muotoutuneet tutkittavien itsemääräämisoikeus, oikeus vahingoittumattomuuteen ja oikeus yksityisyyteen. Itsemääräämisoikeuden toteutuminen edellyttää, että tutkittavat henkilöt ovat saaneet tarpeeksi tietoa esimerkiksi tutkimuksen tarkoituksesta ja toteutuksesta toteuttamisesta voidakseen päättää osallistumisestaan. Jos kyseessä on esimerkiksi haastattelu- tai kyselytutkimus, tutkittavat voivat lisäksi päättää olla vastaamatta kysymyksiin, joihin eivät halua vastata. Tutkija ja tutkimus saattavat aiheut-

taa tutkittavalle vahinkoa esimerkiksi aiheuttamalla arkaluontoisten tietojen päätyminen väärin käsiin, käyttäytymällä vuorovaikutustilanteissa sopimattomasti tutkittavia kohtaan tai julkaisemalla tutkimustuloksia, jotka leimaavat tarpeettomasti tutkittavan ryhmän. Tutkittavien yksityisyyden suojaamiseksi tulee antaa tutkittaville lupa päättää heitä koskevista tiedoista, joita tutkimukseen käytetään; tutkimus tulee raportoida siten, ettei yksittäisiä tutkittavia ole tunnistettavissa. Tutkittavan tulee myös voida luottaa siihen, että tutkija käsittelee keräämäänsä aineistoa asianmukaisella tavalla ja noudattaa tietosuojaan liittyviä käytäntöjä kerätessään henkilötietoja tai muita tunnistetietoja. Tutkittavilta on hyvä hankkia kirjallinen suostumus tutkimukseen, vaikka se ei olekaan välttämätöntä kaikissa tilanteissa. (Kuula 2011:60- 65, 108, 117-118)

Tutkittavien informointi tarkoittaa käytännössä sitä, että tutkittaville kerrotaan tutkimuksen tarkoituksesta, aineiston keruusta, käytöstä ja säilytyksestä, tutkimuksen luottamuksellisuudesta sekä tutkijan yhteystiedot. Tutkittavalle on myös syytä kertoa, mitä tutkimukseen osallistuminen tarkoittaa käytännössä. Tutkijan tulee myös varautua antamaan tutkittaville lisätietoa heidän sitä pyytäessään. (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009: 5-6) Myös henkilötietojen kerääminen, käyttö ja säilytys ovat keskeinen osa tutkimuksen etiikkaa. Henkilötiedolla tarkoitetaan henkilötietolain 3 § mukaan ”kaikenlaisia luonnollista henkilöä taikka hänen ominaisuuksiaan tai elinolosuhteitaan kuvaavia merkintöjä, jotka voidaan tunnistaa häntä tai hänen perhettään tai hänen kanssaan yhteisessä taloudessa eläviä koskeviksi.” (22.4.1999/523. Henkilötietolaki.)

Henkilötietolain tarkoitus on turvata henkilön yksityisyys. Henkilötietoihin liittyy myös henkilön itsemääräämisoikeus: lähtökohtaisesti tutkittavalla tulisi olla mahdollisuus päättää, mitä tietoja antaa itsestään tutkimuskäyttöön. Tutkittavan suostumus antamiensa tietojen käyttöön on perusedellytys tutkimuskäytölle. Oleellista on, onko yksittäinen henkilö tunnistettavissa kerätyn tutkimusaineiston sisältämistä henkilötiedoista eli henkilörekisteristä helposti ja ilman kohtuuttomia kustannuksia. Tunnistetietoja ovat nimi, osoite, henkilötunnus ja syntymäaika, sekä lisäksi ääni ja kuva. Myös kuvauksia elämäntapahtumista voidaan pitää epäsuorina tunnistetietoina. Tunnistetietoja sisältävä tietokanta, henkilörekisteri, muodostuu tutkittavien suoria tunnistetietoja tai huomattavan paljon epäsuoria tunnistetietoja sisältävistä aineistoista. Aineisto muodostaa henkilörekisterin myös silloin, kun siitä on poistettu suorat tunnistetiedot, jotka ovat kuitenkin liitettävissä varsinaisen aineiston tietoihin. Henkilötietolaki asettaa henkilörekisterin käsittelylle tutkimuskäytössä. Henkilötietoja sisältävää aineistoa tulee käsitellä huolellisesti, suunnitellusti ja perustellusti sekä käyttösidonnoisesti. (Kuula 2011: 80-84, 86-88) Asiantuntijahaastattelussa on joskus tapana mainita haastateltavien nimet ja asemat, sillä sitä voidaan pitää oleellisena heidän antamansa tiedon luotettavuuden kannalta ja lisäksi heidän antamansa tieto voi olla niin uniikkia, että se johtaa tunnistettavuuteen joka tapauksessa (Alastalo & Åkerman 2010: 372-395). Omassa tutkimuksessani näin

ei kuitenkaan ole perusteltua tehdä, sillä vain osa haastateltavista on mahdollisesti tunnistettavassa asemassa.

Lasten ja erityisryhmien osallistuminen tutkimuksiin on perusteltua, mutta heillä ei kuitenkaan lainsäädännön mukaan ole itsemääräämisoikeutta tutkimukseen osallistumisen suhteen. Pääsääntöisesti lasta tutkittaessa tulee saada huoltajalta kirjallinen suostumus lapsen tutkimukseen osallistumiseksi, mutta tarkkoja ikärajoja ei ole asetettu, vaan asiaa harkitaan tilannekohtaisesti. Tietyissä tilanteissa alaikäisiä voidaan tutkia ilman huoltajan lupaa, edellyttäen, että lapsi itse antaa suostumuksensa. (Kuula 2011: 147-150) Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mukaan ”on tilanteita, joissa huoltajan ja alaikäisen välillä on arvo- ja eturistiriitoja ja huoltajan luvan kysyminen voi vaarantaa kattavan tutkimustiedon saavuttamista alaikäisten oloista ja käyttäytymisestä rajoittaen siten perustuslain turvaamaa tutkimuksen vapautta”. Selkeää linjausta siitä, milloin tutkimuksen vapaus menee huoltajan oikeuksien edelle, ei kuitenkaan ole. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mukaan periaate ei kuitenkaan voi olla se, että huoltajalta pyydetäisiin erillinen suostumus aina alaikäistä tutkittaessa. Koulussa tai vastaavissa tilanteissa normaalin työn ohessa alaikäisiä saa tutkia ilman huoltajan lupaa, mikäli henkilötietoja ei kerätä. (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009: 5)

Opinnäytetyöni aiheen arkaluontoisuuden vuoksi oli selvää, että alaikäisten haastateltavien oli hankittava vanhemmiltaan lupa osallistua haastatteluun. Suostumuslomakkeessa (Liite 1) on kohdat sekä haastateltavan että tämän mahdollisen huoltajan allekirjoituksille. Vaikka huoltajan suostumuksen edellyttäminen oli aineistonhankintaa merkittävästi vaikeuttava tekijä, se oli liian merkittävä tutkimuseettinen kysymys tullakseen ohitetuksi. Henkilötietoja keräsin nimen (suostumuslomake, Liite 1) ja asuinpaikan ja iän verran (Kysymyslomakkeet, Liite 2, Liite 3 ja Liite 4). Lisäksi kasvotusten tehdyt haastattelut nauhoitettiin. Tiedot haastateltavista olivat vain minun käytettävissäni, ja kaikki mahdolliset tunnistetiedot hävitettiin opinnäytetyön valmistuttua. Tutkittavien informoinnin kohdalla pyrin antamaan mahdollisimman paljon tietoa jo heti haastattelupyynnössä (Liite 1), sekä toistamaan tiedon suullisesti ja sähköpostitse ennen haastattelua. Lisäksi pyrin samalla ilmaisemaan haastateltaville, että heillä on mahdollisuus esittää tarvittaessa lisäkysymyksiä. Kerroin haastateltaville myös, ettei heidän ole pakko vastata kaikkiin kysymyksiin.

4 Aineiston hankinta

Aineiston hankinnassa kohdattiin juuri sellaisia haasteita kuin oli odotettavissakin. Osa yhteyttä ottaneista alaikäisistä nuorista koki huoltajan luvan hankkimisen vaikeaksi. Lisäksi osa yhteyttä ottaneista nuorista ilmaisi huolensa siitä, olisiko heillä mitään annettavaa haastattelulle. Oletettavasti moni nuori on jättänyt kokonaan ottamatta yhteyttä ajatellen, ettei juuri hänellä välttämättä ole niitä tietoja, joita haastattelun onnistuminen olisi edellyttänyt. Am-

mattilaisten kohdalla kohderyhmän tavoitettavuus oli haasteellista: opinnäytetyön resurssien puitteissa oli mielekästä hakea tutkimuslupaa Setan lisäksi vain yhdelle organisaatiolle, joka valikoitu kotikaupunkini Vantaan sivistystoimeksi. Yhteydenotot kouluhin tapahtuivat rehtoreiden kautta, mikä saattoi rajoittaa tiedon kulkua opettajille.

Loppujen lopuksi haastateltavia saatiin kuitenkin riittävästi: 5 nuorta ja 2 ammattilaista. Kaikista haastatteluista saatiin myös runsaasti aineistoa, ja useita eri näkökulmia sukupuolen moninaisuuden käsittelyyn nuorten opetuksessa. Moni haastateltava myös osoitti paljon kiinnostusta opinnäytetyötäni kohtaan ja ilmaisi sen olevan heidän mielestään tarpeellinen. Kaikki haastateltavat vaikuttivat hyvin motivoituneilta osallistumaan haastatteluun. Haastattelu- vaiheessa pyrin huomioimaan aineiston hyödynnettävyyden myöhemmissä vaiheissa opinnäytetyötäni.

4.1 Nuorten näkökulman kartoitus

Laadin haastatteluja varten teemalistan (Liite 2), jossa oli kolme teemaa, joita käsiteltiin sukupuolen moninaisuuden sekä koulu- ja opiskelumaailman näkökulmasta. Teemat olivat:

- Omat kokemukset
- Tiedon saanti
- Asenteet koulussa

Teemojen käsittelyn lisäksi teemalistalla tiedusteltiin vinkkejä ja ehdotuksia, sekä mahdollista muuta, vapaavalintaista kerrottavaa. Teemojen oli tarkoitus kartoittaa sukupuolen moninaisuuden käsittelyä nuorten opetuksessa niiltä osin kuin oppituntimateriaalin laatimisen kannalta on oleellista. Pyrin kartoittamaan ensin, millaisia kokemuksia haastateltavalla ylipäänsä oli sukupuolen moninaisuudesta etenkin yläkouluiässä. Näin tarkoitukseni oli saada kuva siitä, millainen elämäntilanne haastateltavalla oli ja mitkä olivat haastateltavan lähtökohdat oman identiteetin rakentamiselle. Lisäksi pyrin selvittämään, miten haastateltava koki sukupuolen moninaisuutta koskevan tiedon tavoittamisen yläkouluiässä. Minua kiinnosti muun muassa, mistä tietoa sai, millaista tietoa haastateltava olisi tarvinnut ja millaista tietoa hän uskoi ikäryhmänsä tarvinneen. Otin myös esille koulussa vallinneet asenteet, joihin uskoin voivani vaikuttaa oppimateriaalin sisällöllä. Millaiset asenteet opettajilla oli, entä muilla oppilailla? Pystyikö koulussa tulemaan kohdatuksi omana itsenään? Taustamuuttujina oli haastateltavan ikä ja asuinpaikkakunta. Teemoja jaoin tarkentaviin kysymyksiin, jotka vaihtelivat hieman esimerkiksi sen mukaan, millaisia ennakkotietoja haastateltavasta oli. Osa haastateltavista ilmaisi huolensa siitä, ettei heillä olisi haastattelun kannalta oleellisia tietoja, minkä takia pyrin olemaan erityisen huolellinen tarkentavien kysymysten laatimisessa. Havaitsin, että moni aihe, josta olin etukäteen laatinut kysymyksen, nousi esille haastateltavan toimes-

ta. Liitteessä 2 on ne tarkentavat kysymykset, joita pyrin käyttämään jokaisessa haastattelussa.

Nuorten haastattelut kestivät 35-45 minuuttia. Haastateltavissa nuorissa olivat edustettuina transmiehet, transnaiset ja muunsukupuoliset. Haastateltavat olivat 16–24-vuotiaita. Identiteetikategorioilla ei kuitenkaan varsinaisesti ollut väliä haastattelun kannalta, eikä haastateltavan identiteettiä käsitelty muuten kuin kysymyksellä pyynnöllä määritellä tai kuvailla omaa sukupuolta. Vaikka en haastattelupyynnössä kirjoittanut etsiväni nimenomaan sukupuolivähemmistöön kuuluvia nuoria, kaikki haastateltavat kuitenkin edustivat jotain sukupuolivähemmistöä, mikä ei ole mitenkään odottamatonta ottaen huomioon että pääasiallinen tiedotuskanavani oli Transtukipiste. Haastattelin yhteensä viittä nuorta. Heistä kaksi asui pääkaupunkiseudulla, kaksi Pirkanmaalla ja yksi Pohjanmaalla. Kahta nuorta haastattelin Transtukipisteen tiloissa ja yhtä hänen kotonaan. Sähköpostihaastatteluja (Liite 4) tein kaksi kappaletta. Sähköpostihaastattelut olivat tarkoituksenmukaisia, kun kyseessä oli haastateltava, joka asui suhteellisen kaukana pääkaupunkiseudulta ja kun aikataulujen sovittaminen olisi ollut kohtuuttoman hankalaa. Sähköpostihaastattelujen ansioista sain kerättyä aineistoa laajemmalta alueelta kuin olisin saanut pelkillä kasvotusten järjestettävillä haastatteluilla. Haastattelujen lisäksi aineistoon sisältyy yksi anonyymi kirjoitelma. Nuorista neljä tavoitettiin Transtukipisteen tiedottamisen kautta ja kahteen nuoreen otin yhteyttä heidän blogiensa kautta. Oletuksenani oli, että verkossa omilla kasvoillaan esiintyvät ja sukupuoli-identiteetistään avoimesti kertovat nuoret voisivat olla halukkaita kertomaan aiheesta myös haastattelussa. Lisäksi näin pyrin varmistamaan, että maskuliiniset, feminiiniset sekä määrittelemättömät identiteetit olivat edustettuina nuorilta kerätyssä aineistossa.

Nuorten haastattelut noudattivat pääasiassa aina samaa kaavaa. Etukäteen laatimani keskusteluteemat ja niitä täsmentävät kysymykset olivat samanlaisina käytössä jokaisessa haastattelussa. Joissain haastatteluissa nousi esille asioita, jotka lisäsin seuraavien haastattelujen täsmentäviin kysymyksiin. Teemahaastattelun tarkoituksen mukaisesti haastattelut muistuttivat suurimman osan ajasta tavallista keskustelua, ja haastatellut puhuivat useimmiten hyvin omaaloitteisesti. Haastateltavat pitäytyivät vastauksissaan teemalistan rajoissa. Useimmiten suuri osa haastatteluteemoja täsmentävistä kysymyksistä käsiteltiin haastateltavien aloitteesta. Täsmentäviä kysymyksiä hyödynsin vain, kun keskustelu uhkasi tyrehtyä tai jokin tärkeä aihe jäädä muuten käsittelemättä. Sähköpostihaastattelujen kysymykset vastasivat sisällöltään kasvotusten tehtyjen haastattelujen täsmentäviä kysymyksiä. Sähköpostitse haastatellut vastasivat kysymyksiin hyvin kattavasti, joten en kokenut tarpeelliseksi tehdä täsmentäviä kysymyksiä.

4.2 Nuorten kanssa työskentelevien ammattilaisten näkökulman kartoitus

Ammattilaisten haastatteluissa teemat (Liite 3) olivat lähes samat, lukuun ottamatta sitä, että ammattilaisten kanssa pyrin kartoittamaan tiedon saamisen lisäksi tiedon jakamista siltä osin, kuin se oli heidän ammattinsa kannalta oleellista. Koulun asenneilmastoa ja haastateltavan omia kokemuksia käsittelemäni myös ammattilaisten kanssa. Tarkentavat kysymykset erosivat nuorten haastatteluissa käytetyistä, sillä ammattilaisten näkökulma opetukseen on luonnollisesti erilainen kuin opetuksen kohteena olevien nuorten. Haastateltujen kanssa pyrin käsittelemään tarkentavien kysymysten kautta muun muassa sitä, millaisia kokemuksia heillä oli sukupuolen moninaisuuden ilmenemisestä oppilaiden parissa ja aiheen käsittelystä oppilaiden kanssa. Tiedon saantia ja jakamista kartoitin sen kannalta, millaisia valmiuksia nykyiset opetusmateriaalit antavat sukupuolen moninaisuuden käsittelyyn ja miten selkeä kuva opettajilla vaikuttaa olevan sukupuolen moninaisuudesta ilmiönä. Koulun asenneilmaston kohdalla olin kiinnostunut siitä, miten ammattilaiset näkivät oppilaiden, koulun henkilökunnan ja mahdollisesti myös oppilaiden kotien asenteet sukupuolen moninaisuutta ja sen käsittelyä kohtaan. Ammattilaisten kohdalla taustamuuttajat olivat paikkakunta ja ammatti.

Haastattelin kahta ammattilaista. Toiseen heistä, teatteri-ilmaisun ohjaajaan, otin yhteyttä suoraan, sillä oli tiedossa etukäteen, että hänellä saattaisi olla harvinaista tietoa. Hän valikoitui haastateltavaksi, että hänellä oli kokemusta nuorten kanssa työskentelystä nimenomaan sukupuolen moninaisuuteen liittyen. Toinen haastateltavista oli vantaalainen yläkouluopettaja. Haastattelut kestivät 51 minuuttia ja 1,5 tuntia. Toinen haastattelu tapahtui haastateltavan työpaikalla ja toinen Transtukipisteellä.

5 Aineiston analyysi

Lähtökohta aineiston analyysille oli se, että jokainen haastateltava on asiantuntija koskien omia kokemuksiaan yläkoululaisena olemisesta tai yläkoululaisten kanssa työskentelystä. Jokaisella haastateltavalla oli omakohtaisia kokemuksia siitä, miten yläkouluissa käsitellään sukupuolen moninaisuutta ja näkemys siitä, millaista opetusta nuoret voisivat aiheeseen liittyen tarvita. Pyrin analyysissä siihen, että aineisto olisi mahdollisimman hyvin hyödynnettävissä oppituntimateriaalia laatiessani. Analyysissä pyrin peilaamaan keskenään koettua todellisuutta ja toiveita ja odotuksia: eli sitä, miten asiat ovat ja miten niiden pitäisi olla. Pienehkön ja tarkoitushakuisen otannan takia pyrin hyödyntämään aineiston analyysin raportoinnissa useita suoria lainauksia haastateltavien kertomasta osoittaakseni aineiston monipuolisuuden.

Luokittelin osia haastatteluista ja anonymistia kirjoitelmasta neljään teemaan. Laadin teemat siten, että ne vastaisivat mahdollisimman hyvin lopullisessa oppituntimateriaalissa käsiteltäviä teemoja. Teemat nimesin seuraavasti:

1. Sukupuolen kirjo ja yksilöllisyys
2. Sukupuoli yhteiskunnan ja kulttuurin rakenteena

3. Asenteet
4. Kokemukset tiedon ja tuen tarpeesta

5.1 Nuorilta kerätty aineisto

Haastateltavat vastasivat useimmiten kysymyksiin joko jollain omasta elämästä kertovalla tilannekuvauksella tai yhteiskunnallisella kannanotolla. Osassa haastatteluja taustaa kartoittavia kysymyksiä ei ollut tarpeellista esittää, sillä haastateltavat kertoivat avoimesti itsestään jo yhteydenotoissaan. Anonyymin kirjoitelman lähettänyt henkilö ei kertonut itsestään, eikä sitä edellytetty häneltä. Lähes jokaisessa haastattelussa ilmeni tilanteita, jossa haastateltava ei voinut syystä tai toisesta vastata esitettyyn kysymykseen. Haastateltavat kertoivat omasta elämästään arvioni mukaan avoimesti ja rehellisesti. Kukaan heistä ei vaikuttanut kiusaantuneelta tai muuten arastellut haastattelua tai sen aihetta. Heistä moni myös kommentoi nuorille suunnatun sukupuolen moninaisuutta käsittelevän oppituntimateriaalin olevan tarpeellinen sekä nuorille että opettajille. Haastatteluaineistosta ja anonyymistä kirjoitelmasta on havaittavissa toistuvia kokemuksia ja mielipiteitä.

Laadin teemat luokittelemalla samankaltaisia teemoja käsitteleviä vastauksia yhteen, jonka jälkeen pyrin antamaan luokalle mahdollisimman kuvaavan nimen. Haastatteluaineistosta luokittelemani vastaukset ovat haastateltavien kuvauksia omista kokemuksistaan tai mielipiteitä siitä, mitkä sukupuolen moninaisuuteen liittyvät asiat tarvitsisivat enemmän huomiota opetuksessa tai yhteiskunnassa yleisesti. Teemoiteltu aineisto jakautui melko tasaisesti jokaisen teeman kohdalle.

Teeman *Sukupuolen kirjo ja yksilöllisyys* alle luokittelin useita kohtia haastatteluaineistosta. Teema sisältää kuvauksia siitä, miten sukupuoli on yksilöllinen kokemus, vaikka sitä koskevat normit voivat olla hyvin tiukat. Haastateltavat toivat esille syntymässä määritellyn sukupuoleen liittyviä oletuksia, mutta myös esimerkiksi transsukupuolisuuden tai muunsukupuolisuuden nähtiin liittyvän ennakkokäsityksiä tai oletuksia. Anonyymin kirjoitelman kirjoittaja kertoo, että hänen kouluaikanaan transsukupuolisuus nähtiin aina sukupuolen korjauttamisena naiseksi. Saman näkökulman ottaa esille myös eräs haastateltava, joka kertoo, ettei transmiehen mallia ollut juurikaan näkyvissä hänen kouluaikoinaan. Transsukupuolisuus saatetaan siis kohdata oletuksella siitä, että sukupuolen korjauttaja on aina nainen.

Eräs haastateltava nostaa esille binäärisen sukupuolikäsityksen ongelmat. Hän kertoo, että ihmisten on vaikea sisäistää ajatusta ”kolmanteen sukupuoleen” kuulumisesta. Tytöksi määrittelystä kieltäytyvän ajatellaan kokevan itsensä pojaksi, vaikka todellisuudessa haastateltava kokee sukupuolensa olevan määrittelemätön. Lisäksi sukupuolinnormeista poikkeavana nähty pukeutuminen voi aiheuttaa koulussa syrjintää. Myös transihmisille itselleen sukupuolen eri

variaatiot voivat olla tuntemattomia. Yksi haastateltavista kertoo, että hänelle on vasta hyvin myöhäisessä vaiheessa selvinnyt, että sukupuolikromosomit voivat muodostaa muitakin yhdistelmiä kuin koulun biologian tunneilla opetetut XX ja XY. Hän myös toteaa, että ajatus vain kahdesta sukupuolikromosomiyhdistelmästä siirtyy helposti biologiasta muuallekin ajatteluun. Suuressa osassa vastauksia on muutenkin havaittavissa keskeisenä seikkana tiedon puutteen vaikutus sukupuolen moninaisuuden kohtaamiseen. Haastateltavat joutuvat usein selittelemään itseään, ja heidän oma kokemuksensa kyseenalaistetaan. Eräs haastateltava myös toteaa, että tieto sukupuolen variaatioista ja sukupuoli-identiteetin käsitteestä puhuminen olisi voinut saada hänet pohtimaan omaa sukupuoltaan aiemmin.

”En mä esimerkiksi ajattele syntyneeni naisen kehoon. Se on mun keho, jota on pitänyt vähän fiksata.”

”Kaikille olisi tärkeää tietää, että sukupuoli rakentuu monista asioista (aivot, kromosomit, hormonit) ja on ensisijaisesti kokemuksellinen ja henkinen ominaisuus, johon jokaisella on ehdoton itsemäärittelyoikeus. Jokaista tulee kohdella kokemuksensa mukaisesti. Lisäksi kaikkien tulisi tietää, että sukupuoli ja sukupuolen ilmaus ovat kaksi eri asiaa. Nuoria ei pitäisi kasvattaa luulemaan että heidän tulee käyttäytyä tai puheutua jollain tietyllä tavalla koska ovat jotain sukupuolta, vaan heidät pitäisi opettaa kriittisiksi perusteettomia odotuksia kohtaan.”

”Ajatellaan et kaikki transsukupuoliset on samanlaisia, et niil on samanlainen se identiteetti. Mut siinki on sit vaihtelua.”

”Mun mielestä yleinen mikä tavallaan mikä liitetään on silleen et jos sanoo et ei halua olla tyttö ni sit ne aattelee et halua olla poika. Et ne niinku tavallaan ei pysty hahmottaa et voi olla jotain muuta siit välistä tai jostain muualta. Et se on niinku semmonen ja aika perus. Ja sit se et niinku tosi monet ihmiset on vaan silleen et ne ei niinku usko että voi kukaan olla mitään kolmatta sukupuolta tai semmosta. Ne koittaa väittää et joo kyl sä nyt vaan oot ymmälläs tai muuta tämmöstä.”

Sukupuoli yhteiskunnan ja kulttuurin rakenteena -teeman luokitellut vastaukset kuvaavat pääasiassa haastateltavien kokemaa ristiriitaa oman sukupuolen ja ympäristön odotusten välillä. Suurin osa vastauksista kuvaa sitä, miten haastateltavat kokevat, etteivät tule tai ole aina tulleet kohdatuksi siten kuin toivoisivat. Osassa vastauksista haastateltavat kertovat siitä, miten sukupuolelle asetetut odotukset ja rajoitukset ovat vaikeuttaneet heidän mahdollisuuksiaan rakentaa omaa identiteettiään. Haastateltavien vastauksista voi erotella sukupuoleen liittyviä käytäntöjä ja odotuksia, jotka tulisi voida kyseenalaistaa.

Eräs haastateltavista puhui pitkään siitä, miten koulun käytännöt luokittelevat oppilaat tyttöihin ja poikiin, eikä oppilaalla ole itse mahdollisuutta valita. Hän kritisoi ulkopuolelta tapahtuvan luokittelun lisäksi sitä, että oppilaan ylipäättään ajatellaan kuuluvan toiseen kahdesta sukupuolikategoriasta. Myös anonyymissä kirjoitelmassa kerrotaan ahtaiden jakojen vahingollisuudesta ja sukupuolikategorioiden ulottumisesta ainevalinnoista liikuntatuntien sisältöön. Opetuksen tuottamaa käsitystä sukupuolesta kritisoitiin useammassa haastattelussa. Osa haastateltavista olisi kaivannut biologisen näkökulman lisäksi muita näkökulmia sukupuolesta puhumiseen. Heidän vastauksissaan korostetaan oman kokemuksen tärkeyttä sukupuolen määrittelyssä. Sukupuolikategorioihin liittyvien normien vaikutus liitettiin myös jatko-opintoihin. Eräs haastateltavista kertoi pitäneensä välivuoden siksi, että hänen ei toistaiseksi ole mahdollista ilmoittaa yhteishakujärjestelmässä haluamaansa sukupuolta. Toinen haastateltava kertoo pohtineensa, olisiko hänen jatko-opintovalintansa ollut erilainen, jos hän olisi päätenyt sukupuolenkorjausprosessiin jo aiemmin.

Kielen merkitys sukupuolen moninaisuuden käsittelyssä korostui haastateltavien puheenvuoroissa. Sukupuolen kuvaamiseen käytetty sanasto on ollut muutamalle haastateltavalle itselleenkin nuoruusiässä vierasta. Haastateltavat kuvailevat tilanteita, joissa oletuksena on, että yksilö kuuluu aina *toiseen kahdesta sukupuolikategoriasta*. Nuoret itse tai heitä ympäröivät ihmiset eivät tunne sanoja, joita käytetään kategorioiden *mies* ja *nainen* lisäksi kuvaamaan sukupuolta. Osa haastateltavista mainitsee, että mikäli heillä olisi ollut tiedossaan enemmän sukupuolta kuvaavia sanoja, oman sukupuolen määrittely olisi ollut helpompaa. Lisäksi kun esimerkiksi transsukupuolisuudesta on ollut haastateltavien saatavilla tietoa, on käytetty vanhentunutta ilmaisua ”transseksuaalisuus”, joka antaa kuvan seksuaalisuuteen liittyvästä ilmiöstä sukupuoleen liittyvän ilmiön sijasta.

”Jos aina jossain bilsassa tai terveystiedossa puhuttiin -- et sukupuolet on nää ja mistä ne tunnistaa ja - - missään ei mainittu sukupuoli-identiteettiä. Et ku semmonen kuitenkin jonkinlainen on varmaan kaikilla tai ainaki se on jokin osa identiteettiä. Jos mulle ois vaik joku kertonu sen et on ihmisii jotka vaik niinku ajattelee olevansa naisii tai miehii ja jotka on määritelty syntymässä niin, ni it mä oisin hiffannu et mä en muuten ajattelee olevani [syntymässä määriteltyä sukupuolta].”

”Olin pitkään siinä käsityksessä mihin minut oli opetettu: sukupuoli on jalkojen välissä ja sen funktio on lisääntyminen. En älynnyt itse kyseenalaistaa oppimaani, joten en tullut ikinä edes ajatelleeksi, että sukupuoleni riippuisi siitä miltä minusta tuntuu tai mitä koen oikeaksi.”

”Jos sanotaan vaik et ’voitte määritellä ittenne miten tahansa’ mut ei kuitenkaan oo muita sanoja ku tyttö ja poika ni se ei kuitenkaan viel auta”.

”Jaot tehtiin raa’asti tyttöjen ja poikien kesken, esimerkiksi joissakin ryhmätöissä ja muutenkin. Valinnaisaineita valittaessa kaikki ”tytöt” esimerkiksi laitettiin kysymättä tekstiilitöihin ja ”pojat” teknisiin käsitöihin. Tyttöillä oli ”tyttöjen” liikuntaa ja pojilla ”poikien”. Itselleni kaikkein vahingollisinta ovat nimenomaan vastaavat ahtaat jaot.”

Nuorten kohtaamat asenteet olivat yllättävän vähän edustettuina aineistossa. *Asenteet* -teeman alle luokittelimistani vastauksista on kuitenkin havaittavissa, että nuoret voivat kohdata suoranaisia ennakkoluuloja niin läheistensä kuin yhteiskunnan taholta. Eräs haastateltava kertoo, että erityisesti pukeutumista kohtaan ympäristön asenteet voivat olla tiukkoja. Oletetulle sukupuolelle asetettujen pukeutumista koskevien odotusten rikkomista ei aina hyväksytä, vaan se voi aiheuttaa suoranaista syrjintää tai kiusaamista. Hänen mukaansa kielteisellä suhtautumisella esimerkiksi koulutoverit voivat painostaa yksilöä pukeutumaan oletetulle sukupuolelle asetettujen normien mukaisesti. Normeista poikkeamiseen liittyvät asenteet voivat ulottua myös sukupuolirooleihin. Transsukupuolisten saatetaan esimerkiksi odottaa käyttäytymän kuin hyvin stereotyyppinen sukupuolensa edustaja, eli esimerkiksi transmiehiltä voidaan odottaa korostetun maskuliinista itseilmaisua. Transsukupuolisia ei myöskään välttämättä nähdä ”aitoina” sukupuolensa edustajina. Opettajien asenteita eräs haastateltava ajoittain kuvaa suorastaan marginalisoiviksi. Hänen mukaansa sukupuolivähemmistöistä puhuttaessa opettajat lähtevät joskus oletuksesta, että sukupuolen moninaisuus ei kosketa ketään läsnäolijoista.

”Isälleni sen hyväksyminen oli prosessi, joka alkoi siitä että hän yksinkertaisesti väitti minun olevan väärässä ja keksi heikkoja perusteluja sille, miksi en ’mitenkään voi olla mies’. Kuten että olen käynyt yhden kurssin japania ja soitan kanteletta.”

”-- Se on just silleen et jos puhutaan jostain vähemmistöstä tunnilla, ni sit niinku puhutaan et on olemassa myös semmosia, jossain. - On tavallaan oletus, et kaikki luokassa on sitä perusmassaa tai semmosta. Ja kyl niinku niilt voi tulla jotain kommentteja, opettajilta. Meil oli joku miesopettaja kerran, joka sano et ’jos mä tulisin tänne mekko -- päällä, ni mä saisin varmaan potkut’ -- Ei ne välttämät ees tajuu sitä mitä ne sanoo -- ”

”Lukioaikani useimmat kohtelivat minua sukupuoleni mukaisesti, mutta joissain yhteyksissä kävi kuitenkin ilmi, etteivät jotkut pitäneet minua kuitenkaan ”oikeana poikana”. Esimerkiksi toinen vanhojentanssipareistani kieltäytyikin tanssimasta kanssani koska ajatteli että ehkä hänen on kuitenkin parempi tanssia jonkun ’oikean pojan’ kanssa.”

Kokemukset tiedon ja tuen tarpeesta -teeman alle luokittelin haastateltavien kuvauksia siitä, millaista tukea ja tietoa he ovat tarvinneet tai muut ihmiset ovat tarvinneet. Muutamalle haastateltavalle yhteinen tekijä oli valistajan asemaan joutuminen. Esimerkiksi opettajilla ja

muulla koulun henkilökunnalla ei välttämättä ole tietoa sukupuolen moninaisuudesta. Tällöin nuori voi joutua antamaan tietoa oman elämäntilanteensa lisäksi ilmiöstä yleisesti. Opetusmateriaalienkin tieto voi olla puutteellista. Eräs haastateltava kertoo psykologian oppikirjan kuvanneen transsukupuolisuutta haluna vaihtaa sukupuolta, ja lisäksi käyttäneen vanhaa termiä ”transseksuaalisuus”. Vaikka olisikin halukas kertomaan koulun henkilökunnalle sukupuolen moninaisuudesta yleisesti, voi silti törmätä kielteisiin tai välinpitämättömiin asenteisiin, kuten eräs haastateltava, joka kertoo kuulevansa ”tytöttelyä” huolimatta suorasta pyynnöstään tulla kohdatuksi poikana. Myös koulumaailman ulkopuolella voi törmätä väärinkäsityksiin. Yksi haastateltava kertoo, etteivät ihmiset aina tiedä sukupuolen korjaukseen liittyvästä hormonihoidosta, vaan usein ajatellaan kyseessä olevan pelkän kirurgisen hoidon. Haastateltavien mukaan sukupuolen moninaisuuden ja sukupuoliristiriidan olemassaolon kyseenalaistamiseen voi törmätä.

Haastateltavien itsensä kokemaa tiedon tarvetta käsiteltäessä yksi haastateltavista puhuu erityisesti mahdollisuudesta puhua omasta sukupuolesta erilaisilla käsitteillä. Keskeinen ongelma tiedon saamisessa on ollut yksinkertaisesti sukupuolta kuvailevien käsitteiden puuttuminen, sillä se on vaikeuttanut omatoimista tiedon etsimistä. Lisäksi parin haastateltavan kokemuksen mukaan esimerkiksi oppituntimateriaaleissa sukupuolen moninaisuutta käsittelevä tieto saattaa nostaa esille vain transsukupuolisuuden ainoana vaihtoehtona cissukupuolisuudelle. Erilaiset sukupuolen variaatiot myös esitetään erään haastateltavan mukaan jonkinlaisina poikkeamina, joihin omaa kokemusta voi olla vaikea yhdistää. Käsitteiden tunteminen on vaikuttanut osan haastateltavista mahdollisuuksiin etsiä itselleen tukea, sillä he eivät ole välttämättä edes osanneet tulkita omaa sukupuolikokemustaan.

”Olishan se helpompaa tavallaan jos ne tietäis valmiiks.-- Jos haluu mennä puhuu niille jostain asiasta pitää itte selittää ne termit, mut sit -- tavallaan siin turhauttaa koska jos sä meet vaik jonneki kuraattorille tai terveydenhoitajalle ja sä haluisit apuu, ja sit sä joudut vaan selittää mikä se homma on eikä ne ymmärrä. Ni se on vähän niinku yhtä tyhjän kanssa.”

”Lisäksi kun tulin ulos kaapista transsukupuolisena miehenä kukaan silloisista opettajistani, terveydenhoitaja tai mikään muukaan koulun henkilökunta tai muut opiskelijat eivät olleet kovinkaan tietoisia koko konseptista ja sain käytännöllisesti katsoen opettaa kaikille henkilö-kohtaisesti mitä sukupuolen moninaisuus on. Mikä oli tietysti omalla tavallaan aika raskasta.”

”Yleisesti ahdistus kehosta ja siitä onko itse väärä vaikeuttaa jokapäiväistä elämää. Se että joka päivä joutuu nousemaan kouluun tuntuu vaikealta, kun tietää etteivät opettajat ymmärrä. Toiset eivät edes halua ymmärtää vaikka siitä sanoisi. Jokainen kerta

kun opettaja puhuttelee "väärällä" nimellä, tytöttelee tai muuta, tuntuu äärettömän pahalta. Ahdistus voimistuu ja tuntuu kuinka se haluaisi hypätä ulos rinnasta. Niiden opettajien tunneille on vaikea mennä jotka eivät edes halua yrittää ymmärtää tai korjata sukupuolijaottelua. En pidä sitä hyvän käytöksen mukaisena jos kumminkin kyseiselle opettajalle sanon asiasta, suorastaan loukkaavaa minusta. Kouluinto siis laskee roimasti ja tunnit millä tytötellään eivät saa enää ollenkaan syttymään, vaikka olisi ennen ollut lempiaine."

"Opin sukupuolen moninaisuudesta peruskoulun jälkeen. Olisi ollut vähän helpompaa elämä, jos minulla olisi ollut siihen mahdollisuus aiemmin. Tiedonpuutteen takia kesti kauan ennen kuin sain sanallistettua, miksi voin niin huonosti kuin voin ja mitä sille voi tehdä."

5.2 Nuorten kanssa työskenteleviltä ammattilaisilta kerätty aineisto

Ammattilaisten haastattelut toteutettiin lähes samalla kaavalla kuin nuorten haastattelutkin, mutta he keskittyivät kuvaamaan vastauksissaan erilaisia asioita kuin nuoret. Haastateltavien määrä oli huomattavan pieni ja heillä oli keskenään hyvin erilaiset lähtökohdat sukupuolen moninaisuuden käsittelyyn nuorten kanssa, joten heidän vastauksensa olivat myös keskenään erilaisia. Näistä syistä ammattilaisilta kerätty aineiston sisällöstä ei ole havaittavissa samanaista yhdenmukaisuutta kuin nuorilta kerätystä aineistosta. Aineisto on kuitenkin luontevasti luokiteltavissa samoihin teemaluokkiin, kuin nuoriltakin kerätty aineisto.

Sukupuolen kirjo ja yksilöllisyys -teemaan luokittelemisani aineiston kohdissa haastateltavat pohtivat muun muassa biologisen ulottuvuuden merkitystä sukupuolen määrittelylle. Toinen haastateltava mainitsi, että hänen näkemyksensä mukaan nuoret määrittelevät usein sukupuolen anatomisten ominaisuuksien perusteella, ja toisenlaiset tavat määrittellä sukupuoli voivat olla vaikeita käsittää. Hän korostaa tosielämän esimerkkien merkitystä sukupuolen moninaisuuden käsittelyssä, sillä hänen mukaansa sukupuolen eri ulottuvuuksia on helpompi ymmärtää, jos niitä käsitellään samaistuttavien kokemusten kautta. Toinen haastateltava taas puhuu sukupuolirooleihin liittyvän kokeilun tärkeydestä nuoruusiässä ja näkee erityisesti taideaineiden tarjoavan mahdollisuuksia erilaisten sukupuoliroolien kokeiluun ja erilaisiin sukupuolirooleihin samaistumiseen ilman leimaantumisen vaaraa. Hänen mukaansa esimerkiksi koulunäytelmien esiintymisasujen sovittaminen voi tarjota tilaisuuden kokeilla jotain muuta roolia, kuin sitä johon on tottunut.

"Kaikkein tyypillisin ajatusvirhe, mikä koululaisilla on, on se että sukupuolielimet määrittelee sukupuolen. - - Sit joillekin on se ajatus siitä, että joku korjaa omaa sukupuoltaan 'vaihtaa omaa sukupuoltaan', on jotenkin mahdoton ja vaikeesti käsitettävissä."

”Ja sitten oon toisaalta sitä mieltä, että on oikeus olla tyttömainen tyttö ja poikamainen poika, ja on oikeus kokeilla niitä, niinku testata siinä kasvunsa aikana niitä hyvin tyttömäisiä rooleja ja hyvin poikamaisia rooleja. - - Myöskin ehkä ristiin siitä biologisesta sukupuolesta riippumatta. Mun mielestä ei pidä olla niin neutraali et kaikki on unisex-käytäntöä koulussa.”

Sukupuoli yhteiskunnan ja kulttuurin rakenteena -teeman kohdalla ajatuksia herätti etenkin kulttuuriin kuuluva sukupuolittunut pukeutuminen. Toinen haastateltava koki, että nuorilla on yleisesti ottaen hyvät mahdollisuudet ilmaista itseään pukeutumisella, ja nuoret hyväksyvät toistensa erilaiset tavat pukeutua. Hän kuitenkin mainitsi toistuvasti, että koulussa joudutaan ohjaamaan oppilaiden pukeutumista etenkin esiintymistilanteissa: hyvien käytöstapojen noudattamisen katsotaan edellyttävän tietynlaista pukeutumista. Esimerkiksi kirkossa esiintyessä oppilailta vaaditaan yhtenäisiä esiintymisasuja, jotka kuitenkin ovat tytöille ja pojille erilaiset. Haastateltava kertoi, että yksittäisille oppilaille esimerkiksi pakollinen hameeseen pukeutuminen esiintyessä voi olla hyvin haastava tilanne. Vaikka musiikkiesityksien pukukoodi voi olla tiukka, näytelmien kohdalla niin ei ole. Haastateltavan mukaan esimerkiksi tytön näyttelemistä miehen tai pojan roolissa ja vaatetuksessa ei katsota pahalla. Haastateltava kertoi yrittävänsä välttää työssään tiukkojen sukupuolienormien asettamista oppilaille, mutta totesi monien sukupuolittuneiden käytäntöjen olevan joskus vaikeita tiedostaa.

Monikulttuurisuuden vaikutus sukupuolen moninaisuuden käsittelemiseen tuli ilmi kummankin haastateltavan kanssa keskustellessa. Toinen haastateltava kertoi huomanneensa, että nuorten edustama kulttuuri vaikuttaa siihen, miten heille tulisi puhua sukupuolen moninaisuudesta. Kulttuurieroissa tulisi huomioda sekä maan sisäiset kulttuurierot, että maahanmuuttaja-taustaisten nuorten edustama kulttuuri. Toisen haastateltavan kokemuksen mukaan voi olla vaikea arvioida, millaista kulttuuria yksittäinen nuori edustaa. Hän mainitsee esimerkkinä romaninuoret, jotka saattavat hänen mukaansa yhdistää omassa elämässään romanikulttuuria ja valtaväestön kulttuuria jossain itselleen sopivassa suhteessa. Hänen mukaansa yksittäisen nuoren omaksuma sukupuoliroolikin voi olla valtakulttuurin edustama, vähemmistökulttuurin edustama tai jotain niiden väliltä. Haastateltava kertoo, että monikulttuurisessa ympäristössä kasvaneet nuoret hyväksyvät toistensa eriävät käsitykset sukupuolirooleista.

”On puhuttu siitä et [musiikinopetuksessa] varsinkin silloin aiemmin oli niin helposti, et pojat soitti ja tytöt laulo.”

”Huomaa kuitenkin, kuinka sidoksissa on joihinkin hyvin sukupuolittuneisiin käytänteisiin. - - huomaa että siltikin otan itsestään selvinä tai lauan itsestään selvinä asioita, jotka sitte itseasiassa ylläpitää semmosia sukupuolirooleja. - - Koulussa niitä itse asiassa

on aika paljon, vaikka itse aattelee olevansa avarakatseinen ja suvaitsevainen ja suhtautuvansa silleen neutraalisti ni ei se kuitenkaan ihan niin helppoo oo.”

”On tämmöset sukupuolittuneet pukeutumiskoodit eli pojilla pitää olla olla valkonen paita ja tummat housut, ja tytöillä valkonen yläosa ja sitten meillä on sellaset - - hameet, joita kaikki tytöt ainakin virallisesti inhoavat. - - Mutta yks syy siihen on ollut se, että osa tytöistä tuli sitten kirkkokonserttiin - kun ei ollut yhteneväisiä asuja - niin lyhyissä hameissa että se oli noloa. - - Ja se on tietenkin ihan kivan näköstä - - ja on yhte-näiset, mutta myöskin niin, että se on kirkkoon soveltuvaa pukeutumista.”

Asenteista keskustellessa toinen haastateltava kertoi, että nuorten into käsitellä sukupuolen moninaisuuden liittyviä asioita on välillä suorastaan yllättävää. Hänen mukaansa nuoret haluavat esimerkiksi tuoda sukupuolen moninaisuuden liittyviä teemoja esille itse työstämiseen näytelmissä, joita he esittävät perheenjäsenilleen ja muille koululaisille. Hän mainitsee myös, että nuorten näytelmissä sukupuolen variaatioita normalisoidaan eikä marginalisoida. Haastateltavan mukaan hän ei ole havainnut nuorissa ollenkaan kielteisiä asenteita sukupuolen moninaisuutta kohtaan, vaan kertoo kohtaamisensa nuorten olleen kaikin puolin suvaitsevaisia. Hänen mukaansa nuoret osoittavat myös tukea sellaisille nuorille, joille koulun sukupuolittuneet käytännöt, esimerkiksi sukupuolisidonnaiset esiintymisasut, ovat vaikeita. Toinen haastateltava taas kertoo kohdanneensa sekä kielteisiä että myönteisiä asenteita. Hänen mukaansa joskus nuorten edustama kulttuuri vaikuttaa heidän edustamiinsa asenteisiin, mutta enimmäkseen hänen mukaansa kyse on tiedon puutteesta. Hän kertoo kohtaavansa tietämättömyyttä jatkuvasti, niin nuorten kuin heidän kanssaan työskentelevien ammattilaisten taholta. Haastateltava myös mainitsee havainneensa asenteissa sukupolvisidonnaisuutta: vanhemmat ikäluokat suhtautuvat sukupuolen moninaisuuteen kielteisemmin.

”Siinä huomaa niinku uskonnollisesti konservatiivisilla alueilla on paljon eroja. Tai sitte uskonnollisesti konservatiiviset oppilaat - - Mun esityksestä on tasan kerran kävelty ulos, muutama muslimityttö. Mä näin että niillä oli tosi epämukavaa ja sit ne kysy opettajalta luvan ja poistu. - - Ja joistaki oppilaista näkee et se on - - jotenki on homofobiaa, trans-fobiaa.”

Kokemukset tiedon ja tuen tarpeesta -teemassa haastateltavat kommentoivat aihetta sekä nuorten että koulun henkilökunnan osalta. Toinen haastateltava kertoo, että hänen arvionsa mukaan etenkin kouluterveydenhoitajat ovat hyvin tietoisia sukupuolen moninaisuudesta ilmiönä. Opettajat taas ovat kiinnostuneita käsittelemään aihetta ja pitävät sitä ajankohtaisena, mutta heillä ei usein ole tarvittavaa tietoa voidakseen käsitellä sukupuolen moninaisuutta nuorten kanssa. Haastateltava toteaa, että aiheen herkkyys saattaa myös koitua ongelmaksi, jos opettaja ei osaa käsitellä sukupuolen moninaisuutta asianmukaisesti vaan omien mielipi-

teidensä kautta. Nuoret tarvitsevat haastateltavan mukaan tietoa etenkin sukupuolen moninaisuuden perusasioista. Osa nuorista tietää mistä on kyse, mutta osalle aiheen käsittely voi olla hyvin rankkaa, jos se haastaa aiemmin omaksutut käsitykset. Niille nuorille, jotka kokevat sukupuolen moninaisuuden omakohtaisena asiana, on haastateltavan mukaan tärkeää, että aiheesta puhutaan oikeilla käsitteillä, eikä esimerkiksi vanhentuneilla tai loukkaavilla käsitteillä.

Molemmat haastateltavat ovat yhtä mieltä siitä, että opettajilla ei usein ole tarvittavia resursseja sukupuolen moninaisuutta koskevan tiedon etsimiseen ja sen pohjalta opettamiseen. Toinen haastateltava myös kertoo, ettei hänen muistaakseen opettajakoulutuksessa erityisemmin käsitelty sukupuolikysymyksiä muuten kuin miesten ja naisten välisen tasa-arvon kannalta. Haastateltava uskoo, että hänellä olisi tarvittavat valmiudet käsitellä sukupuolen moninaisuutta yksittäisen tukea tarvitsevan oppilaan kanssa. Hän korostaa, että nuoret ovat toisiaan kohtaan niin hyväksyviä, että tukea ei välttämättä edes tarvitse hakea opettajan suunnalta. Hän ei ole kohdannut tilanteita, jossa nuori tulisi hänen luokseen puhumaan sukupuolen moninaisuuteen liittyvistä asioista. Haastateltava on kuitenkin kohdannut tilanteita, joissa nuori tai nuoret ovat vedonneet häneen sukupuolittuneiden käytäntöjen poistamiseksi.

”Joskus siellä bongaa sen yhden oppilaan joka - - nyökkää kaikissa niissä kohdissa joissa mä puhun ikään kuin oikeilla termeillä -- siis niillä termeillä, joilla näistä asioista pitää puhua. Niistä oppilaista näkee että ’jes, toi tietää mistä se puhuu, se tietää mitä mä elän’.”

”Se tais olla kouluterveydenhoitaja - - tulee kiittämään mua ja se sanoo et sä pelastit kymmenien nuorten mielenterveyden.”

6 Valmiin oppituntimateriaalin kuvaus

Valmis oppituntimateriaali käsittää kahdentoista dian mittaisen PowerPoint -diaesityksen (liite 5) ja pienen opettajan oppaan (liite 6), jossa esitellään oppituntimateriaalin käyttöä. Materiaali riittää vähintään yhden 45 minuutin oppitunnin opetukseen. Jos opettaja haluaa osallistaa nuoria esimerkiksi ryhmätyön muodossa, materiaalissa voi riittää käsiteltävää myös kahdeksi oppitunniksi. Pyrin laatimaan materiaalin siten, että mikäli käsittelyaikaa olisi vain yhden oppitunnin verran, mitään ei välttämättä tarvitsisi karsia. Tällöin oppitunti saattaa kuitenkin jäädä hyvin opettajakeskeiseksi. Tavoittelin oppilaiden osalta vaivatonta luettavuutta ja opettajien osalta käytettävyyttä. Tarkoituksena on, että oppitunnin voi pitää sellainenkin opettaja, jolla ei välttämättä ole laajasti ennakotietoa sukupuolen moninaisuutta. Lisäksi muotoilin materiaalin siten, että sillä olisi paljon annettavaa myös niille nuorille, jotka eivät koe sukupuolen moninaisuutta itseään koskevaksi asiaksi. Aihetta lähestytään sukupuolienormi-

en kautta, sillä ne koskettavat kaikkia ihmisiä. Palautan laatimani materiaalin sellaisenaan Transtukipisteelle, jolloin he voivat muokata sitä haluamallaan tavalla.

Hyödynsin oppituntimateriaalia laatiessani keräämääni haastatteluaineistoa. Aineiston perusteella jaoin oppituntimateriaalin kolmeen eri osioon. Osiot etenevät yksilön tasolta yleiselle ja yhteisölliselle/kulttuuriselle tasolle. Osiot eivät vastaa analyysiluokkia, sillä se ei olisi opetuksen kannalta mielestäni käytännöllistä. Oppituntimateriaalin osiot ovat nimeltään:

1. Mitä sukupuoli on?
2. Mies, nainen vai joku muu, mistä sen tietää?
3. Sukupuolinormit

Ensimmäinen osio käsittelee sukupuolen käsitettä aluksi maskuliinisuuden ja feminiinisuuden kautta. Ne ovat monille nuorille käytännön tasolla tuttuja sukupuoleen liitettyjä ominaisuuksia, joiden ilmenemistä voi kuvata monilla käytännön seikoilla. Tarkoituksena on, että nuoret pohtisivat aluksi, millaisia ulottuvuuksia sukupuolisuudessa on ja miten ne ilmenevät käytännössä yksilön, kulttuurin ja yhteiskunnan tasolla. Nuoria ohjataan pohtimaan, miten heidän käsityksensä sukupuolesta voivat erota muiden ihmisten käsityksistä, ja miksi eri ihmisillä voi olla erilaiset käsitykset sukupuolesta. Osio käsittelee nuorten omien käsitysten pohjalta sukupuolen eri ulottuvuuksia (fyysinen, psyykkinen ja sosiaalinen) ja eri ulottuvuuksissa ilmenevää vaihtelua. Haastatteluaineistossa tuli ilmi, että osa nuorista ei ollut aiemmin tietoisia siitä, että sukupuolta voidaan tarkastella muutenkin kuin fyysisenä ominaisuutena. He kokivat, että psyykkisen ja sosiaalisen ulottuvuuden tiedostaminen olisi auttanut heitä tarkastelemaan omaa sukupuolikokemustaan varhaisemmassa vaiheessa. Osa nuorista koki myös, että he eivät saaneet tarpeeksi varhaisessa vaiheessa tietoa sukupuoleen liittyvästä vaihtelusta, esimerkiksi intersukupuolisuudesta. Ensimmäinen osio käsittelee lisäksi sukupuoliristiriitaa siten, että nuorille on ensin annettu mahdollisuus pohtia sukupuolen käsitettä itse ja kerrottu faktatietoa sukupuolen moninaisuudesta. Tarkoitus on, että tältä pohjalta nuorten on helpompi hyväksyä sukupuoliristiriidan olemassaolo, kuin ilman ennakkopohdintaa ja tietoa sukupuoleen liittyvästä vaihtelusta.

Toinen osio käsittelee tiettyyn sukupuoleen luokittelua ja sitä, miten osaa ihmisistä ei välttämättä voi sijoittaa luokkaan ”mies” tai ”nainen”. Osa haastattelemistani nuorista kertoi, että tietoa muista kuin miehen tai naisen sukupuoli-identiteetistä on liian vähän saatavilla. He itse ovat saaneet tietoa mielestään vain omalla vaivannäöllä, jolloin ne nuoret, jotka eivät ole asiasta kiinnostuneita, eivät välttämättä saa tietoa ollenkaan. Eräskin haastateltava kertoo, että hänen sukupuoli-identiteettiinsä suhtaudutaan suorastaan epäuskoisesti. Oppituntimateriaalissa luokittelua lähestytään siten, että nuoria pyydetään kuvailemaan, millaisia henkilöitä on heidän mielestään vaikea sijoittaa kategoriaan ”mies” tai ”nainen”. Oppituntimateriaalissa otetaan esille myös se, että ei ole mitenkään epätavallista, että mieheksi luokitellul-

la henkilöllä on feminiinisiä piirteitä ja naiseksi luokitellulla henkilöllä on maskuliinisia piirteitä. Opetuksessa on tarkoitus tuoda esille, että hyvin harva yksilö sopii yksiselitteisesti kategoriaan ”mies” tai ”nainen”. Tarkoituksena on, etteivät nuoret saa opetuksen aikana selkeää käsitystä, ettei sukupuolen moninaisuus koskisi heitä. Tärkeää on myös, että nuoret ymmärtävät sukupuoleen liitettyjen ominaisuuksien ja niistä seuraavan luokittelun olevan mahdollisesti ristiriidassa sen kanssa, miten yksilö itse kokee sukupuolensa. Perustuen ammattilaisten haastatteluista saamaani tietoon, en laatinut oppituntimateriaalia siten, että ajatus sukupuoliluokista tulisi haudata kokonaan. Haastattelemani ammattilaisten mukaan monille nuorille kategorioiden ”mies” ja ”nainen” ulkopuoliset sukupuolikokemukset voivat olla erittäin vieras ajatus. Molemmat haastateltavat toivat esille, että nuoret saattavat reagoida sukupuolen moninaisuutta koskevaan tietoon tavalla, jonka voi tulkita ennakkoluuloiseksi. Haastateltujen ammattilaisten mukaan opetuksessa tulisi huomioida nuorten erilaiset näkökulmat ja antaa tilaa ihmettelyllekin.

Kolmas osio käsittelee sukupuolinormeja. Normeja ei ole tarkoitus leimata kokonaan kielteiseksi ilmiöksi, vaan nostaa esille niihin liittyviä ongelmia. Haastattelemani nuoret totesivat useaan otteeseen, että etenkin koulussa sukupuolinormit olivat itsestäänselvyyksiä, joita ei mitenkään kyseenalaistettu. Osa nuorista kertoi myös, ettei heillä itsellään ollut valmiuksia kyseenalaistaa sukupuolinormeja oma-aloitteisesti, vaan he olisivat tarvinneet siinä ohjausta. Oppituntimateriaali kehottaa pohtimaan, miksi normit ovat muodostuneet, miten ne omaksutaan ja miten ne vaikuttavat meidän elämäämme. Normeja on tarkoitus pohtia konkreettisten esimerkkien kautta. Nuorille pyritään osoittamaan, että vaikka sukupuolinormit voivat yksilötasolla pitää paikkaansa, ei ole silti syytä asettaa kaikille ihmisille odotuksia niiden perusteella. Vaikka yksittäinen nuori ei kokisi sukupuolen moninaisuutta itseään koskevaksi asiaksi, hän saattaa silti joutua kohtaamaan kielteisiä asenteita sukupuolinormien takia. Tarkoituksena on, että nuoret ymmärtäisivät, että sukupuolinormit koskettavat kaikkia ihmisiä, mutta eri tavoin. Heidän kanssaan voi pohtia, onko sukupuolinormien rikkominen vakava asia. Lopuksi nuorilta pyydetään arvioita siitä, miksi normeista poikkeava sukupuolen ilmaisu voi herättää kielteisiä asenteita. Oppituntimateriaalin ei ole tarkoitus kumota kaikkia nuorten elämään vaikuttavia sukupuolinormeja, vaan antaa nuorille valmiuksia kyseenalaistaa niitä itse tai ainakin hyväksyä ne yksilöt, jotka tekevät niin.

7 Luotettavuuden arviointi

Yleinen käsitys laadullisen tutkimuksen luotettavuuden arvioinnista vaikuttaa olevan, että se on vaikeaa. Esimerkiksi haastattelua saatetaan pitää epäluotettavana aineistonkeruumetodinä siksi, että haastateltavat eivät välttämättä ole luotettavia. Pyrin opinnäytetyössäni esittämään haastateltavieni kertomat asiat heidän omina näkemyksinään, enkä yleistettävänä faktoina. Haastateltavani ovat oman elämänsä asiantuntijoita, ja sitä taustaa vasten heidän ker-

tomansa on luotettava kuvaus heidän näkemyksistään koskien heidän omaa elämäänsä. Haastatteluaineisto on kokoelma esimerkkejä siitä, miten sukupuolivähemmistöön kuuluvat ja nuorten kanssa työskentelevät ammattilaiset voivat ottaa eri teemojen kautta kantaa sukupuolen moninaisuuden käsittelyyn nuorten opetuksessa. Tästä näkökulmasta luokittelu oli erittäin hyvä tapa käsitellä haastatteluaineistoa. Mitään syvempää merkitystä ei ollut syytä etsiä haastateltavien puheesta, vaan luokittelu tuki oppituntimateriaalin laatimista. Analyysiluokkien sisältö kertoi suoraan siitä, mitä oppituntimateriaalissa tulisi käsitellä.

Tilastollisen aineiston hankkiminen olisi suuremmilla resursseilla ollut aivan perusteltua luotettavuuden näkökulmasta. Havaitsin kuitenkin, että keräämäni laadullinen aineisto mukaili Katarina Alangon seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointia kartoittavan tutkimuksen tuloksia (Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa, 2014) esimerkiksi siltä osin, että haastattelemani nuoret havaitsivat sukupuoli-identiteettinsä eroavan fyysisistä sukupuolipiirteistään yleensä peruskouluiässä, mutta he harvemmin saivat asian käsittelyyn tukea kotoa tai koulusta. Haastattelujen kohdalla pieni luotettavuusongelma syntyi sähköpostihaastatteluista, joissa käsitteisiin liittyvät väärinymmärrykset olivat mahdollisia, kun oikeaa ei voinut tehdä reaaliajassa. Eräs tällainen tilanne syntyiikin, mutta haastateltava korjasi käyttämäni käsitettä eikä antanut ymmärtää vastaavansa alkuperäiseen kysymykseen. Tämän seurauksena pyrin entistä tarkemmin kiinnittämään huomiota siihen, että haastateltavan vastaus todella vastasi siihen, mitä kysyin. Toisen luotettavuusongelman muodosti anonyymi kirjoitelma, jonka kirjoittajasta minulla ei ollut eikä ole mitään tietoa. Tämä aiheutti sen, etten voinut olla varma, kuuluiko kirjoittaja kohderyhmään. Kirjoitus oli kuitenkin harkittu ja asiallinen sekä käsittelee juuri niitä aiheita, joita halusin haastattelussakin käsitellä, joten hyväksyin sen osaksi aineistoa haastattelujen rinnalle.

Aineoston laajuus ja mahdollisesti myös monipuolisuus lienee opinnäytetyöni suurin kompastuskivi. Sekä haastateltavia nuoria että ammattilaisia oli suhteellisen vaikea tavoittaa. Nuorten kohdalla vaikutti luultavasti haastattelun aiheen arkaluontoisuus. Osaa haastateltavista nuorista lähestyin suoraan sähköpostitse, sillä tiesin heidän kertovan avoimesti sukupuoli-identiteeteistään blogeissaan, ja oletin että tällöin heillä olisi pienempi kynnyks haastatteluun osallistumiselle. Lisäksi tällöin minulla oli mahdollisuus vakuuttaa, että uskoin juuri heillä olevan tarpeellista tietoa opinnäytetyötäni varten. Yhteydenottoja Transtukipisteen tiedottamisen kautta sain melko vähän, mutta laajempi tiedottaminen olisi vaatinut huomattavasti enemmän resursseja. Ammattilaisten haastattelujen pullonkaulaksi taas muodostui yläkoulujen rehtoreiden suostumuksien puute. Vantaalla on tällä hetkellä 19 koulua, joissa opetetaan yläkoululuokkia. Otin kaikkien koulujen rehtoreihin yhteyttä. Kerroin heille opinnäytetyöstäni ja pyysin välittämään haastattelupyyntöni opettajille, mikäli rehtori antaisi luvan toteuttaa opinnäytetyöhön liittyviä haastatteluja johtamassaan koulussa. Kuusi rehtoria vastasi. Heistä neljä antoi luvan haastatteluille, yksi kieltäytyi vedoten siihen, että koulun kaikki yläkoulu-

luokat olivat harjaantumisloukkia ja yksi kertoi pohtivansa asiaa vielä opettajien kanssa, mutta ei koskaan ottanut uudestaan yhteyttä. Loput rehtorit eivät vastanneet lainkaan. Opettajien tavoittamiseksi olisi siis ollut syytä hakea tutkimuslupaa useammalle kaupungille, mikä olisi ollut huomattavan työlästä. Lisäksi oletin, että sekä rehtorit että opettajat olisivat olleet kiinnostuneempia tutkimukseen osallistumisesta. Ammattilaishaastateltavia oli kaksi, mutta heistä vain toinen on opettaja. Toisen opettajahaastateltavan puuttuminen saattaa vaikuttaa siihen, miten opettajat kokevat oppituntimateriaalin käytettävyyden.

Haastatteluaineisto osoittautui kuitenkin pienestä määrästäan huolimatta monipuoliseksi kummankin ryhmän osalta. Aineiston vahvuus onkin mielestäni juuri siinä, että kaikilla haastateltavilla oli erilainen tausta, mikä näkyi heidän tavassaan puhua sukupuolen moninaisuudesta. Heillä kaikilla oli paljon sanottavaa samoista teemoista, mutta kaikissa haastatteluissa tuli ilmi uusia kokemuksia ja uusia näkökulmia. Huomasin myös, että nuorilla ja ammattilaisilla oli melko samanlaisia mielipiteitä. Aina on mahdollista, että jokin näkökulma jää käsittelemättä, mutta mielestäni sain haastatteluista erittäin hyödyllistä aineistoa olosuhteisiin nähden. Aineiston hyödyntäminen oppituntimateriaalin laatimisessa oli ongelmaton, ja huomasin viimeistään tässä vaiheessa tehneeni pohjatyöni hyvin.

Oma roolini tutkijana ja toimijana ei mielestäni ollut yhtä laaja, kuin millaiseksi toimintatutkimusta käsittelevä kirjallisuus kuvaa toimintatutkijan roolia. Opinnäytetyöni aihe ei kohdistunut mihinkään yksittäiseen organisaatioon, vaan tavoittelemani muutoksen kohteena olivat koko Suomen yläkouluikäiset nuoret ja heidän opettajansa sekä opetuksen sisältö. Aihetta käsittelevä toimintatutkimus olisi luultavasti vaikuttavimmillaan, jos sen puitteissa olisi mahdollista tutkia useampaa kokonaista koulua eri osista Suomea ja kartoittaa, organisoida, toteuttaa ja korjata tuotettua muutosta sykleissä vähintään yhden lukuvuoden ajan. Tällöin tutkija ja tutkijat voisivat toimia hyvin laajoissa rooleissa. Oma opinnäytetyöni oli huomattavasti pienimuotoisempi, jolloin roolini toimintatutkijana oli rajattu. En esimerkiksi tehnyt töitä opettajien kanssa, jolloin tietynlaista kumppanuutta ei ollut mahdollista saavuttaa, vaan olin enemmänkin vieraileva kouluttaja. Lisäksi laatimani materiaalin levitys ja markkinointi eivät olleet minun vastuullani. En siis voinut täysin vaikuttaa siihen, miten opettajat saadaan kiinnostumaan materiaalista ja käyttämään sitä. Roolini toimintatutkijana painottui lähtökoh- tien ja tarpeiden kartoittamiseen tutkijana ja muutoksen ideoimiseen ja edistämiseen oppituntimateriaalia laativana toimijana. Selkein ero toimintatutkijan tyypilliseen rooliin lienee se, etten toiminut osana kohdeympäristöä, eli esimerkiksi pyrkinyt osalliseksi opettajien työyhteisöön havainnoimaan ja muuttamaan sitä, miten sukupuolen moninaisuutta käsitellään nuorten opetuksessa. Tiedostin roolini rajallisuuden etukäteen, ja arvelin että se saattaisi aiheuttaa haasteita.

Raportoinnin luotettavuuteen pyrin kuvaamalla opinnäytetyöprosessini mahdollisimman yksityiskohtaisesti myös haasteineen. Raportoinnin keskeisten käsitteiden ja keskeisten tutkimuksellisten ratkaisujen osuuden yhteydessä tein erittäin suuren pohjatyön, jotta välttyisin asia- virheiltä myöhemmissä vaiheissa. Esittelen opinnäytetyöraportissa myös ne tutkimuseettiset seikat, jotka olen huomionut opinnäytetyössäni. Perustelen soveltamani tutkimusmenetelmät ja kuvaan aineistoa mahdollisimman tarkasti kuitenkin huomioiden haastateltavien yksityisyyden. Haastatteluissa ja anonyymissä kirjoittelussa tuli ilmi paljon asioita, esimerkiksi kuvauksia henkilökohtaisesta elämästä, jotka voivat vaikuttaa haastateltavien tunnistettavuuteen. Pyrin kuvaamaan aineistoa vain niiltä osin, kuin se on analyysin kannalta oleellista. Analyysin jälkeen kuvaan laatimaani oppituntimateriaalia ja annan esimerkkejä siitä, miten keräämäni aineisto tuki oppituntimateriaalin laatimista. Tiedostan, että Transtukipiste voi muokata oppituntimateriaalia vielä haluamallaan tavalla, sillä opinnäytetyön puitteissa ei välttämättä ole mahdollista laatia täysin pätevää oppituntimateriaalia.

8 Johtopäätökset ja pohdinta

Opinnäytetyöni vastaa sille asetettuihin tavoitteisiin nuorten tarpeisiin vastaamisesta. Aineisto oli luontevasti sovellettavissa oppituntimateriaalin laatimisessa. Uskoakseni laadin sellaista materiaalia, joka on helposti lähestyttävää myös sellaisille nuorille, jotka eivät koe sukupuolen moninaisuutta itselleen läheiseksi asiaksi. Kuitenkin sukupuolen moninaisuuden käsittelyä nuorten opetuksessa voisi jatkossa tutkia vielä enemmän cisidentiteettiä edustavien nuorten näkökulmasta, sekä myös laajemmin opettajien näkökulmasta. Lisäksi oppituntimateriaalin käytettävyyttä voisi selvittää ja tehdä siten mahdollisia päivityksiä. Jatkokehittelyssä voisi pyrkiä tarkastelemaan aihetta vielä laajemmalta maantieteelliseltä alueelta ja analysoida myös esimerkiksi yleisesti käytettyjä oppikirjoja.

Sukupuolen moninaisuudesta kertominen on aiemmin ollut opettajien oman motivaation varassa. Tämä käytäntö osoittautui riittämättömäksi lähes jokaisen haastattelun yhteydessä. Sukupuolen moninaisuutta koskevan tiedon tavoittaminen useimmilta vaati nuorilta joko omaa sinnikkyyttä tiedon etsinnässä tai koulussa vierailevan asiantuntijan tarjoamaa tietoa. Aina oma sinnikkyyskään ei vienyt pitkälle, jos omalla kokemuksella ei vain ollut sanoja, joiden avulla tietoa voisi etsiä. Osalle läheisten tuki oli saatavilla, osalle ei. Aineistosta ilmeni myös, että oppilashuoltoryhmän edustajat ovat hyvin vaihtelevasti tietoisia sukupuolen moninaisuudesta. Tällä hetkellä nuoret ovat siis eriarvoisessa asemassa sen suhteen, onko heille saatavilla tarpeeksi tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja tukea asian käsittelyyn. Vaikka sukupuolen moninaisuus on hyvin monitahoinen aihe, aineisto käsitteli pohjimmiltaan yhtä ja samaa teemaa: tietoisuus lisää hyväksyntää. Haastatteluissa ja anonyymissä kirjoittelussa korostui se, että sukupuolen moninaisuutta koskevan tiedon puute aiheuttaa sen, että nuoren voi olla vai-

kea saada hyväksyntää itseltään ja läheisiltään. Huomasin siis toistuvasti, että opinnäytetyöleni on ihan oikea tarve, ja osa nuorista sanoi sen suoraan, kiittäen samalla.

Lähteet

- Aarnipuu, Tiia 2008. Trans. Sukupuolen muunnelmia. Like, Keuruu
- Alanko, Katarina 2014. Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa. Suom. Olavi Kaljunen. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki.
- Alastalo, Marja & Åkerman, Maria 2010. Asiantuntijahaastattelun analyysi: faktojen jäljillä. Artikkeliteoksessa Haastattelun analyysi. Ruusuvuori, Johanna; Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.). Vastapaino, Tampere.
- Heikkinen, Hannu L.T. 2010. Toimintatutkimuksen lähtökohdat. Kappale teoksessa Toiminnasta tietoon. Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Heikkinen, H., Rovio, E. & Syrjälä, L. (toim.) Kansanvalistuseura, Vantaa.
- Heikkinen, Hannu L.T.; Kontinen Tiina & Häkkinen, Päivi 2010. Toiminnan tutkimuksen suunnaukset. Kappale teoksessa Toiminnasta tietoon. Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Heikkinen, H., Rovio, E. & Syrjälä, L. (toim.) Kansanvalistuseura, Vantaa.
- Heikkinen, Hannu L.T.; Rovio, Esa & Kiilakoski, Tomi 2010. Toimintatutkimus prosessina. Kappale teoksessa Toiminnasta tietoon. Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Heikkinen, H.; Rovio, E. & Syrjälä, L. (toim.) Kansanvalistuseura, Vantaa.
- Henkilötietolaki 22.4.1999/523. Finlex, viitattu 30.1.2014.
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990523>
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2001. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Yliopistopaino, Helsinki.
- Huovinen & Rovio 2010. Toimintatutkija kentällä. Kappale teoksessa Toiminnasta tietoon. Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Heikkinen, H., Rovio, E. & Syrjälä, L. (toim.) Kansanvalistuseura, Vantaa.
- Kuula, Arja 2001. Toimintatutkimus. Kenttätöitä ja muutospyrkimyksiä. Vastapaino, Tampere.
- Kuula, Arja 2006. Toimintatutkimus. Luku 5.4. kokonaisuudesta Anita Saaranen-Kauppinen & Anna Puusniekka. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, Tampere. <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/> (Viitattu 9.9. 2013.)
- Kuula, Arja 2011. Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Vastapaino, Jyväskylä.
- Lehtonen, Jukka 2003. Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset. Yliopistopaino, Helsinki.
- McLaren, Peter & Giroux, Henry A. 2001. Radikaali pedagogiikkakulttuuripolitiikkana. Artikkeliteoksessa Kriittinen pedagogiikka. Vastapaino, Tampere.
- Nurmi, Jani-Erik; Ahonen, Timo; Lyytinen, Heikki; Lyytinen, Paula; Pulkkinen, Lea & Ruoppila, Isto 2010. Ihmisen psykologinen kehitys. WSOYpro, Helsinki.
- Opetushallitus. Sukupuolitietoinen opetus ja ohjaus - mitä se on? Viitattu 11.4.2015
http://www.oph.fi/saadokset_ja_ohjeet/ohjeita_koulutuksen_jarjestamiseen/toiminnallinen_tasa_arvosuunnittelu_oppilaitoksissa/sukupuolitietoinen_opetus
- Opetushallitus 2014. Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteet.
http://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Pohjola, Anneli 2009. Artikkeliteoksessa Nuorisotyön ja sosiaalityön rajapinnoilla teoksessa Nuorisotyön ja sosiaalityön jaetut kentät. Puheenvuoroja asiantuntijuudesta käytännöistä ja kohtaamisista. Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- Ruusuvuori, Johanna; Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti 2010. Haastattelun analyysin vaiheet. Artikkeliteoksessa Haastattelun analyysi. Ruusuvuori, Johanna; Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.). Vastapaino, Tampere.
- Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna. 2006. Teemahaastattelu. Luku 6.3.2 KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, Tampere <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/>. (Viitattu 16.9.2013.)
- Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta. Tasa-arvojulkaistuja 2012:1. Tasa-arvovaltuutetun toimisto 2012.
- Setan verkkosivut. Hlbtiq-sanasto. Viitattu 8.5.2014. <http://seta.fi/hlbtiq/>

- Suoranta, Juha 2005. Radikaali kasvatusta. Kohti kasvatuksen poliittista sosiologiaa. Gaudeamus, Jyväskylä.
- Tainio, Liisa & Teräs, Tiina 2010. Sukupuolijäsennys peruskoulun oppikirjoissa. Raportit ja selvitykset 2010: 8. Opetushallitus.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2002. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi, Jyväskylä.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009. Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakkoarvioinnin järjestämiseksi. Helsinki.
- Vilka, Hanna 2010. Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen. PS-kustannus, Jyväskylä.

Liitteet

Liite 1. Haastattelupyynnön saatekirje ja suostumuslomake	42
Liite 2: Teemahaastattelun sisältö, nuoret.....	44
Liite 3. Teemahaastattelun sisältö, ammattilaiset.....	46
Liite 4: Sähköpostihaastattelun runko.....	48
Liite 5: Oppituntimateriaali.....	50
Liite 6: Opas oppituntimateriaalin käyttöön	56
Liite 7: Vantaan kaupungin tutkimuslupa.....	60

Liite 1. Haastattelupyynnön saatekirje ja suostumuslomake

Laurea-ammattikorkeakoulu

Tikkurila

Sukupuolen moninaisuuden käsittely nuorten opetuksessa

Haastattelupyyntö

Hei,

olen sosiaalialan opiskelija Laurea-ammattikorkeakoulusta. Teen opintoihini kuuluvana opin-
näytetyönä sukupuolen moninaisuutta käsittelevää yläkouluikäisille suunnattua oppituntima-
teriaalia osaksi Setan Transtukipisteen nettimateriaalia. Oppituntimateriaali on tarkoitettu
opettajien käyttöön. Kerään haastatteluja nuorilta ja nuorten kanssa työskenteleviltä ammat-
tilaisilta tietoa siitä, millainen oppituntimateriaali vastaisi parhaiten nuorten tarpeisiin. Haas-
tatteluissa käsitellään ennalta määriteltäviä teemoja, jotka liittyvät kouluympäristöön ja su-
kupuolen moninaisuuteen.

Haastattelut ja niistä kerätty aineisto ovat luottamuksellisia. Haastattelut nauhoitetaan ääni-
tallenteille. Säilytän äänitallenteet ja muun mahdollisen haastatteluaineiston itse. Äänitallen-
teita ja muuta aineistoa käytetään vain tätä tutkimusta varten ja ne hävitetään asianmukai-
sesti tutkimuksen jälkeen. Haastateltavilta kerätään kirjallinen suostumus haastatteluun ja
alaikäisten haastateltavien kohdalla myös huoltajilta kerätään suostumus. Suostumuksen voi
halutessaan perua. Voit esittää vapaasti haastattelua ja tutkimusta koskevia kysymyksiä.
Haastattelut toteutetaan talven 2013-2014 aikana. Haastattelun kesto on noin 1-1,5 tuntia.

Haastateltavilta saatava tieto on todella tärkeää oppituntimateriaalin onnistumisen kannalta.
Nuorilla ja nuorten kanssa työskentelevillä on omakohtaista ja tärkeää tietoa sukupuolen mo-
ninaisuuden käsittelystä ja kohtaamisesta koulumaailmassa. Haluaisin saada kyseisen tiedon
hyödynnettyä työssäni. Pyydän, että voisit osallistua haastatteluun ja jakaa kokemuksiasi ja
näkemyksiäsi. Tietosi ja mielipiteesi ovat arvokkaita.

Ystävällisin terveisin,

Linda Korpikoski

sosionomiopiskelija

Laurea-ammattikorkeakoulu

linda.korpikoski@laurea.fi

(p. 050 53 77 855)

Laurea-ammattikorkeakoulu

Tikkurila

Suostumus haastatteluun

Opinnäytetyö

Sukupuolen moninaisuuden käsittely nuorten opetuksessa

Minua/huolettavaani on pyydetty osallistumaan yllämainittuun opinnäytetyöhön liittyvään tutkimukseen haastateltavana. Minulle on annettu tietoa tutkimuksesta ja mahdollisuus esittää tutkimukseen liittyviä kysymyksiä. Ymmärrän, että osallistuminen on vapaaehtoista ja voin halutessani perua suostumukseni. Ymmärrän, että haastattelut ja niissä käsitellyt asiat ovat luottamuksellisia.

Haastateltava täyttää:

Suostun osallistumaan tutkimukseen.

Allekirjoitus

Aika ja paikka

Nimenselvennys

Alaikäisen haastateltavan huoltaja täyttää:

Suostun, että huollettavani osallistuu tutkimukseen.

Allekirjoitus

Aika ja paikka

Nimenselvennys

Suostumuksen vastaanottaja:

Tutkijan allekirjoitus

Aika ja paikka

Nimenselvennys

Liite 2: Teemahaastattelun sisältö, nuoret

Haastateltavan lomake

Haastateltava nro:

Haastattelun teemat

- Omat kokemukset
- Tiedon saanti
- Asenteet koulussa
- Vinkkejä, ehdotuksia?
- Muuta kerrottavaa?

Taustakysymykset:

Ikä:

Paikkakunta:

Laurea-ammattikorkeakoulu
Tikkurila

Haastateltava nro:

Sukupuolen moninaisuuden käsittely nuorten opetuksessa

Haastattelijan lomake

Haastattelun teemat

Omat kokemukset

- oman sukupuolen kuvaus?
- miten vaikuttanut koulunkäyntiin/opiskeluun?
- lähipiirin (perhe, ystävät ym.) suhtautuminen
- tunteeo sukupuolivähemmistöön kuuluvia henkilöitä?
- joutuuko usein selittelemään muille itseään? mikä vaikeinta selittää? mitä kysytään usein?
- onko joutunut tuomaan ilmi/tullut ilmi koulussa tahtomatta? Miten?

Tiedon saanti

- millaisista asioista tarve tietää enemmän (yläkouluikässä)?
- mistä olet saanut tietoa? mistä helpoiten??
- onko ristiriitoja eri tiedonlähteissä?
- mistä koulussa pitäisi puhua/kertoa?
- millaista tietoa nuoret/vertaisryhmä tarvitsee/tarvitsisi?
- millaista tietoa koulusta yleensä saa?

Asenteet koulussa

- henkilökunnan asenteet
- vertaisryhmän asenteet
- käsitelläänkö koulussa ylipäätään sukupuolen moninaisuutta?
- väärinkäsityksiä liittyen sukupuolen moninaisuuteen tms?
- saako apua jos pyytää? keneltä?
- kuinka avoimesti voi ilmaista itseään koulussa?

Vinkkejä, ehdotuksia?

Muuta kerrottavaa?

Taustakysymykset:

Ikä:

Paikkakunta:

Liite 3. Teemahaastattelun sisältö, ammattilaiset

Haastateltavan lomake

Haastateltava nro:

Haastattelun teemat

- Omat kokemukset
- Tiedon saanti & jakaminen
- Asenteet koulussa
- Vinkkejä, ehdotuksia?
- Muuta kerrottavaa?

Taustakysymykset

Ammatti:

Paikkakunta:

Haastattelijan lomake
Haastattelun teemat

Haastateltava nro:

Omat kokemukset

- onko törmännyt sukupuolen moninaisuuteen koulussa?
- millaisia tilanteita oppilaiden kanssa? miltä tuntui?
- kysymyksiä ym. esille tunneilla vai niiden ulkopuolella?
- onko helppo käsitellä?

Tiedon saanti & jakaminen

- mistä itse saa tietoa?
- mistä oppilaat saavat tietoa?
- onko ilmiö ja siihen liittyvät käsitteet helppo ymmärtää?
- onko opetusmateriaaleissa/opetussuunnitelmissa ym. puutteita?
- mikä hyvää yllämainituissa?

Asenteet koulussa

- miten opettajat ja oppilashuoltoryhmän jäsenet suhtautuvat?
- ristiriitoja kodin kanssa?
- oppilaiden asenteet
- miten asenteet näkyvät?

Vinkkejä, ehdotuksia?

Muuta kerrottavaa?

Taustakysymykset

Ammatti:

Paikkakunta:

Liite 4: Sähköpostihaastattelun runko

Laurea-ammattikorkeakoulu

Tikkurila

Sukupuolen moninaisuuden käsittely nuorten opetuksessa

Taustakysymykset

Ikä:

Paikkakunta:

Haastattelussa on kolme osiota, joissa käsitellään eri teemoja. Jokainen osio sisältää erillisiä kysymyksiä. Kaikki kysymykset käsittelevät sukupuolen moninaisuutta. Sinun ei ole pakko vastata kaikkiin kysymyksiin, jos et halua. Voit kirjoittaa niin paljon kuin haluat. Voit esittää epäselvissä tilanteissa sähköpostitse haastattelukysymyksiä koskevia kysymyksiä. Vastauksiasi hyödynnetään sukupuolen moninaisuutta käsittelevän oppituntimateriaali laatimisessa. Antamasi tiedot ovat luottamuksellisia, ja ne hävitetään tutkimuksen valmistuttua asianmukaisella tavalla.

Omat kokemukset

- Miten kuvailisit omaa sukupuoltasi?
- Miten kokemuksesi sukupuolen moninaisuudesta on vaikuttanut koulunkäyntiin/opiskeluun?
- Miten lähipiiri (perhe, ystävät ym.) on suhtautunut kokemukseesi/identiteettiisi?
- Tunnetko sukupuolivähemmistöön kuuluvia henkilöitä?
- Joudutko usein selittämään muille ihmisille omaa sukupuoltasi? Mitä he kysyvät useimmin? Mikä asia on vaikein selittää?
- Onko sukupuoli-identiteettisi tullut ilmi koulussa tahtomattasi? Miten?

Tiedon saanti

- Millaisista asioista sinulla olisi aiemmin (suunnilleen yläkouluiässä) ollut tai olisi nyt tarve tietää enemmän?
- Mistä olet saanut tietoa sukupuolen moninaisuudesta?
- Millaisista lähteistä tietoa on ollut helppo löytää?
- Oletko huomannut ristiriitoja eri tiedonlähteissä?
- Millaista tietoa ne nuoret, joille sukupuolen moninaisuus ei ole tuttu asia, tarvitsisivat? Millaista tietoa Sinun koulukaverisi tarvitsisivat tai olisivat tarvinneet?

- Millaisista sukupuolen moninaisuuteen liittyvistä asioista koulussa pitäisi puhua?

Asenteet koulussa

- Millaisia asenteita sukupuolen moninaisuutta kohtaan olet huomannut koulun henkilökunnan tuovan esille? Miten asenteet näkyvät?
- Millaisia asenteita sukupuolen moninaisuutta kohtaan olet huomannut koulukavereidesi tuovan esille? Miten asenteet näkyvät?
- Kuinka avoimesti olet voinut ilmaista omaa sukupuoli-identiteettiäsi koulussa?
- Uskotko, että koulun henkilökunnalta voi saada apua ja tukea sukupuolen moninaisuuden kohtaamiseen?
- Onko koulussa sattunut sukupuoleesi liittyen väärinkäsityksiä? Millaisia?
- Miten koulussasi yleensä käsiteltiin sukupuolen moninaisuutta?

Vinkkejä, ehdotuksia?

Millaista oppituntimateriaalia sukupuolen moninaisuudesta tulisi sinun mielestäsi tehdä? Mitkä asiat ovat tärkeitä ja miten niitä tulisi käsitellä?

Muuta kerrottavaa?

Haluatko kertoa vielä jotain muuta aiheeseen liittyen?

Suuret kiitokset avustasi!

Liite 5: Oppituntimateriaali

Sukupuolen moninaisuus

Oppituntimateriaalia yläkouluun
Linda Korpikoski, Laurea-ammattikorkeakoulu

Sisällys

1. Mitä sukupuoli on?
2. Nainen, mies vai joku muu, mistä sen tietää?
3. Sukupuolinormit

Mitä sukupuoli on?

Mitä on...

**Maskuliinisuus?*

**Feminiinisyy?*

Mikä on yhteistä?

Mitä sukupuoli on?

- * Onko sinun käsityksesi maskuliinisuudesta ja feminiinisyydestä samanlainen kuin esimerkiksi..*
 - * Vanhempiesi? (Itseäsi 20-30 vuotta vanhempien ihmisten?)*
 - * Isovanhempiesi? (Itseäsi 40-60 vuotta vanhempien ihmisten?)*
 - * Toisesta osasta Suomea kotoisin olevien ihmisten?*
 - * Toisesta maasta kotoisin olevien ihmisten?*
- * Mitä samankaltaisuuksia ja eroja käsityksissänne on?*

Mitä sukupuoli on?

- * Sukupuolella on useita eri ulottuvuuksia:
 - * Fyysinen
 - * Anatomia
 - * Hormonitoiminta
 - * Kromosomit
 - * Psyykkinen
 - * Oma kokemus omasta sukupuolesta
 - * Sosiaalinen
 - * Kulttuurin ja yhteisön asettamat odotukset sukupuolelle

Mitä sukupuoli on?

- * Sukupuoli-identiteetti ja seksuaalinen suuntautuminen eivät liity toisiinsa
- * Kaikki ihmiset eivät ole biologisesti naisia tai miehiä. Vaihtelua voi olla:
 - * Kromosomeissa (esim. XXY-sukupuolikromosomit)
 - * Anatomiaa, sukuelimissä (intersukupuolisuus, anatominen sukupuoli on epäselvä)
 - * Hormonitoiminnassa (esim. vähyys sukupuolihormoneissa eri syistä)

Mitä sukupuoli on?

- * Osa ihmisistä ei koe syntymässä heille määritellyä sukupuolta oikeaksi
 - * He voivat tuntea itsensä miehiksi, naisiksi tai joksikin muuksi
 - * Kaikki eivät halua määritellä sukupuoltaan
- * Ristiriita määritellyn sukupuolen ja oikealta tuntuvan sukupuolen välillä voi olla joillekin ihmisille suuri ja joillekin pieni
- * Sukupuolelle asetut odotukset voivat aiheuttaa paljon mielihahaa sukupuoliristiriitaa tunteville ihmisille

Nainen, mies vai joku muu, mistä sen tietää?

- * *Oletko koskaan tavannut henkilöä, joka ei ole (yksiselitteisesti) mies tai nainen?*
- * *Tiedätkö esimerkiksi julkisuuden henkilöitä, televisio- tai elokuvahahmoja tai bloggaajia, jotka ilmaisevat jotain muuta kuin miehen tai naisen sukupuoli-identiteettiä tai molempia?*
- * Ulkoiset sukupuolipiirteet eivät aina ole yksiselitteisiä
 - * Monella naisella on maskuliinisia piirteitä ja monella miehellä on feminiinisiä piirteitä. Sukupuoli ei ole tyhjentävästi määriteltävissä ulkoisten merkkien perusteella.
- * Tärkeintä on ihmisen oma kokemus omasta sukupuolestaan. Se ei muutu, vaikka muut ihmiset olisivat eri mieltä.

Nainen, mies vai joku muu, mistä sen tietää?

- * Ihmisten luokittelu maskuliinisten tai feminiinisten piirteiden perusteella miehiksi tai naisiksi tapahtuu usein tiedostamattamme
 - * *Mitä hyötyä luokittelusta voi olla?*
 - * *Mitä haittaa luokittelusta voi olla?*
- * *Miltä tuntuu, jos joku olettaa sinun olevan tai kertoo sinun muistuttavan eri sukupuolta kuin itse tunnet olevasi?*
- * *Miltä tuntuu, kun joku kertoo, ettei ole sitä sukupuolta johon olet ajatellut hänen kuuluvan?*

Sukupuolinormit

- * Sukupuoleen kohdistetaan usein odotuksia tietynlaisesta ulkonäöstä, käytöksestä, nimestä ym.
 - * Näitä odotuksia kutsutaan sukupuolinormeiksi
- * *Millaisia odotuksia sukupuolinormit tai sukupuolikäsitykset aiheuttavat sinulle?*
 - * Normit voivat pitää sinun kohdallasi paikkaansa.
- * *Mistä sinun käsityksesi ja odotuksesi ovat peräisin?*

Sukupuolinormit

- * Monet kielteiset asenteet normeista poikkeamista kohtaan heikentävät ihmisten yhtäläisiä mahdollisuuksia toteuttaa omaa sukupuoltaan haluamallaan tavalla
- * *Onko sinun tekemisiäsi yritetty rajoittaa sukupuolen perusteella?*
- * *Miksi totutusta poikkeava sukupuolen ilmaisu voi herättää kielteisiä reaktioita?*

Lisätietoa:

- * **Setan Transtukipiste:** <http://transtukipiste.fi/>
- * **Trasek:** <http://trasek.fi/>
- * **Normit nurin!:** <http://normit.fi/>
- * **THL:** <http://www.thl.fi/fi/web/seksuaali-ja-lisaantymisterveys/seksuaalinen-hyvinvointi/sukupuoli>
- * **MLL, Nuorten netti:**
<http://www.mll.fi/nuortennetti/omakehitys/murrosika/sukupuoli/>

Liite 6: Opas oppituntimateriaalin käyttöön

Sukupuolen moninaisuus
Oppituntimateriaalia yläkouluun

Linda Korpikoski
Laurea-ammattikorkeakoulu
24.4.2015

Sisällys

Oppituntimateriaalin tarkoitus ja sisältö	58
1 Mitä sukupuoli on?	58
2 Nainen, mies vai joku muu, mistä sen tietää?.....	59
3 Sukupuolinormit	59
Transtukipisteen yhteystiedot	Virhe. Kirjanmerkkiä ei ole määritetty.

Oppituntimateriaalin tarkoitus ja sisältö

Oppituntimateriaalin tarkoituksena on tarjota yläkouluopettajille työväline sukupuolen moninaisuuden käsittelyyn nuorten opetuksessa. Joskus opettajien voi olla vaikea saada tarpeeksi tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja löytää keinoja kertoa siitä oppilailleen. Oheista oppituntimateriaalia varten on haastateltu nuoria ja nuorten kanssa työskenteleviä ammattilaisia. Oppituntimateriaali käsittää PowerPoint -esityksen ja tämän opettajan ohjeen. PowerPoint-esitys koostuu kahdestatoista diasta, jotka on jaettu kolmeen eri laajuiseen osioon. Diaesityksen läpi käyminen keskusteluosuuksineen kestää **vähintään** 35 minuuttia, jolloin käytettävissä on vielä 10 minuuttia oppilaiden omille kysymyksille ja pohdinnoille. Dioissa kerrotaan sukupuolen moninaisuuteen liittyvää tietoa ja esitetään kysymyksiä, joiden avulla nuoret voivat pohtia omia käsityksiään sukupuolesta. Tässä ohjeessa esitellään oppituntimateriaalin käyttöä osiokohtaisesti. Dioissa etenkin *kursiivilla kirjoitetut* osiot ovat tarkoitettu nuorille ja opettajalle yhteiseksi pohdittavaksi.

Mitä sukupuoli on?

Ensimmäinen osio esittelee sukupuolen käsitteen. Aiheen käsittely aloitetaan siten, että nuorille tarjotaan tilaisuus kertoa **omia käsityksiään maskuliinisuudesta ja feminiinisyydestä**. Opettaja voi tarvittaessa avata nuorille maskuliinisuuden ja feminiinisyyn käsitteet. Nuoria voi ohjata pohtimaan käytännön kysymysten kautta esimerkiksi sitä, millainen on feminiininen tai maskuliininen ulkonäkö, käytös, ammatti tai harrastus. Vääriä näkemyksiä ei ole! Nuorten omien näkemysten käsittelyyn ja kirjaamiseen kannattaa panostaa, sillä niitä voi hyödyntää läpi koko oppitunnin. Nuoria rohkaistaan myös pohtimaan, millaisia erilaisia käsityksiä sukupuolesta voi olla olemassa. Nuorille tuodaan esille erilaisia syitä (esimerkiksi ikä, kulttuuri) siihen, miksi eri ihmisten käsitykset sukupuolesta voivat erota toisistaan. Nuorten sallitaan tuoda vapaasti esille niin omia näkemyksiään kuin heidän ympäristössään havaitsemiaan näkemyksiä.

Nuorten omien käsitysten kartoituksen jälkeen siirrytään käsittelemään kolmen dian verran sukupuolen moninaisuuteen liittyvää tietoa. Tässä osiossa voit tarvittaessa hyödyntää myös esimerkiksi Setan Hlbtqi-sanastoa (<http://seta.fi/hlbtqi/>). Diat käsittelevät sukupuolen eri ulottuvuuksia (fyysinen, psyykkinen ja sosiaalinen) ja näiden variaatioita ja mahdollisia ristiiriitoja. Nuorten on tärkeää pystyä käsittelemään sukupuolta muutenkin kuin biologisesta näkökulmasta. Sukupuolen moninaisuutta koskeva tieto voi herättää nuorissa paljon kysymyksiä, sillä monet nuoret eivät ole saaneet muuta tietoa esimerkiksi intersukupuolisuuden olemassaolosta. Lisäksi on tavallista sekoittaa sukupuoli-identiteetti ja seksuaalinen suuntautuminen toisiinsa, vaikka niiden suhde toisiinsa on täysin yksilöllinen jokaisen ihmisen kohdalla. Nuoril-

le voi myös kertoa, että ”vastakkaisen” sukupuolen ulkonäön omaksuminen ei useimmiten ole seksuaalista.

Nainen, mies vai joku muu, mistä sen tietää?

Toinen osio käsittelee sukupuolikategorioita. Esimerkkejä tyyppilisiä sukupuolikategorioita ”rikkovista” henkilöistä tai hahmoista pyydetään nuorilta itseltään. Tarkoituksena on osoittaa, että sosiaalisen ja psyykkisen sukupuolen muuntelua on havaittavissa ympäriltämme. Nuorten antamien esimerkkien pohjalta voidaan pohtia, millainen on esimerkiksi median luoma kuva sukupuolen moninaisuudesta verrattuna siihen, miten sukupuolen moninaisuus ilmenee esimerkiksi nuorten omassa sosiaalisessa ympäristössä. Nuorille tuodaan samalla ilmi, etteivät feminiiniset tai maskuliiniset piirteet välttämättä kerro mitään henkilön sukupuolesta. Henkilön oma kokemus on tärkein määrittäjä hänen sukupuolelleen.

Osiossa käsitellään sukupuolikategorioita niihin liittyvien käytännön kysymysten kautta. Nuorilta kysytään esimerkiksi sukupuolikategorisoinnin hyötyjä ja haittoja. Heitä pyydetään samalla kuitenkin pohtimaan, millaista on tulla luokitelluksi väärään sukupuolikategoriaan tai itse erehdyksessä luokitella joku toinen väärään sukupuolikategoriaan. Vaikka nuoret eivät kokisi sukupuolen moninaisuutta itselleen omakohtaiseksi asiaksi, he voivat silti pohtia, millaista olisi, jos heidän sukupuoltaan kyseenalaistettaisiin jatkuvasti.

Sukupuolinormit

Nuorille avataan ensin sukupuolinormien käsite, ja opettaja voi tarvittaessa täydentää määritelmää. Nuoria pyydetään kertomaan heihin kohdistuvista sukupuolinormeista. Normit voivat olla nuorten mielestä myönteinen tai kielteinen ilmiö. Tärkeää on kuitenkin, että he tiedostavat normien olemassaolon ja niiden vaikutuksen yksittäisten ihmisten asenteisiin. Nuorten kanssa pohditaan, mistä sukupuolinormit ovat peräisin ja mikä on niiden tarkoitus. Nuorille kerrotaan, että sukupuolinormit voivat hankaloittaa ihmisten mahdollisuuksia ilmaista itseään heille ominaisella tavalla. Voidaan pohtia esimerkiksi sitä, onko pukeutumisen rajoittamiselle muita syitä kuin vakiintuneet sukupuolinormit. Nuorilta pyydetään esimerkkejä tilanteista, joissa heitä on yritetty rajoittaa tekemästä itselleen mielekkäitä asioita sukupuolinormien perusteella. Nuoria pyydetään myös pohtimaan, miksi totutusta poikkeava sukupuolen ilmaisu (esimerkiksi mieheksi luokiteltu henkilö pukeutuneena mekkoon) voi herättää kielteisiä reaktioita. Nuoret voivat kertoa myös kohtaamistaan myönteisistä reaktioista.

Lopussa esitellään internetsivuja, joista löytyy lisätietoa aiheesta.

Liite 7: Vantaan kaupungin tutkimuslupa

Vantaa

Viranhaltijapäätös § 36/2014 sivu 1 (2)

07.04.2014

VD/5227/13.00.00/2013

Sivistystoimi / Perusopetuksen tulosalue
Perusopetuksen johtaja Kalo Ilkka**Tutkimusluvan myöntäminen/Sukupuolen moninaisuuden käsittely nuorten opetuksessa**

Linda Korpikoski hakee tutkimuslupaa opinnäytetyötensä varten (Laurea-ammattikorkeakoulu). Opinnäytetyön nimenä on Sukupuolen moninaisuuden käsittely nuorten opetuksessa. Tavoitteena on kartoittaa, millaista sukupuolen moninaisuutta käsittelevää oppituntimateriaalia yläkouluissa tarvitaan. Tarkoituksena on haastatella yläkoulunopettajia ja selvittää siten heidän näkemyksiään ja kokemuksiaan ja osaamistaan liittyen sukupuolen moninaisuuden käsittelyyn nuorten opetuksessa. Tutkimusaineistoa hyödynnetään sukupuolen moninaisuutta käsittelevän oppituntimateriaalin ja siihen liittyvän opettajan oppaan laatimisessa. Tarkoituksena on lisäksi testata tutkimuksen avulla laadittua oppituntimateriaalia käytännössä kahdella yläkoulun oppitunnilla.

Hakija on saanut luvan tutkimuksen tekemiseen Koivukylän, Ruusuvuoren ja Martinlaakson koulujen rehtoreilta.

Sivistystoimen toimialan johtosäännön 15 §:12) kohdan mukaan tulosalueen johtaja päättää muistakin tulosalueelle kuuluvista asioista, ellei ole toisin säädetty tai määrätty.

Päätös

Päätän myöntää Linda Korpikoskelle luvan tehdä tutkimuksen aiheesta Sukupuolen moninaisuuden käsittely nuorten opetuksessa.

Päätän myös, että valmis tutkielma tulee toimittaa sähköisenä pdf-muodossa osoitteeseen: kirjaamo@vantaa.fi

Tutkimuksen tekeminen edellyttää, että asiasta sovitaan yksikönjohtajan tai vastaavan kanssa ja mikäli kyseessä on alle 18-vuotiaita koskeva tutkimus, pyydetään huoltajan suostumus. Tutkimuksella kerättyjä tietoja saa käyttää vain tutkimustarkoituksiin. Tutkijat ovat lain mukaan salassapitovelvollisia tutkimuksessa tietoonsa saamien yksilöä tai perhettä koskevien asioiden suhteen.

Päiväys	Vantaa 07.04.2014
Allekirjoitus	
Nimen selvennys	Kalo Ilkka
Virka-asema	Perusopetuksen johtaja
Täytäntöönpano:	Korpikoski Linda
Tiedoksi:	Koivukylän koulu, Ruusuvuoren koulu, Martinlaakson koulu

Oikaisuvaatimusohjeet

Tähän päätökseen tyytymätön voi tehdä kirjallisen oikaisuvaatimuksen.

Oikaisuvaatimuksen saa tehdä se, johon päätös on kohdistettu tai jonka oikeuteen, velvollisuuteen tai etuun päätös välittömästi vaikuttaa (asianosainen) sekä kunnan jäsen.

Oikaisuvaatimus tehdään Vantaan opetuslautakunnalle, postiosoite: Vantaan kaupunki, Kirjaamo, Asematie 7, 01300 Vantaa, Tikkurila tai sähköpostitse osoitteella: kirjaamo@vantaa.fi